DE AS 35

anarchisten EN DE STAAT

1

2 3

DE AS

anarcho-socialisties tijdschrift

Zesde jaargang, nr. 35 - sept./okt. 1978

De As verschijnt vijf maal per jaar, waarvan één keer als dubbelnummer en is een gezamenlijke uitgave van Pamflet en RAM
Jaarabonnement ƒ 12,--; buiten Benelux ƒ 17,50
Los nummer ƒ 2,50 - Bij nabestelling ƒ 3,50
Bestelling ALLEEN door storting op giro 2553850 van Stg. Pamflet-Groningen
Adreswijzigingen bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart), graag met vermelding van de postkode.
Reklamering beslist met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Verlenging van het abonnement door tijdige betaling van de volgende jaargang (uiterlijk 15 februari).
Nieuwe abonnementen gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.
Redaktie-adres: RAM, Stadhouderslaan 40, Rotterdam-12
Administratie-adres: Pamflet, postbus 1333, Groningen
Redaktiekollektief: Boudewijn Chorus, Anton Constandse, Wim van Dooren, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer, Lenicka Roozendaal
Verder werkten mee: Machteld Bakker, Leonie Kwakkelstein, Hein van Schendel (illustraties) en Dolf Schlüter.
Omslag: publiciteitsburo taluut.

ANARCHISTEN EN DE STAAT

In de kort geleden herdrukte sociale analyse die de filosoof Bertrand Russell nu veertig jaar geleden onder de titel Macht *publiceerde, wordt de macht aangeduid als "het grondbegrip van de sociale wetenschap", zoals "energie het grondbegrip is van de natuurwetenschap". Die stelling, zo heeft Buber opgemerkt, is kenmerkend voor het veelvuldig voorkomend verschijnsel dat het sociale beginsel verward wordt met het politieke. De grondslag van het efficiënt funktioneren van een sociale gemeenschap - dus ook de allesomvattende gemeenschap die we maatschappij noemen - is samenwerking of koöperatie. In* Wederkerige hulp *heeft Kropotkin die koöperatieve grondslag van sociale organisatie uitvoerig beschreven.*

Macht daarentegen is het (traditionele) grondbeginsel van de politiek, een begrip dat nauw verbonden is met staatkunde. Volgens April Carter laat de politikoloog De Jouvenelle het begrip macht zelfs samenvallen met staatsmacht. In de middeleeuwen, zo betoogt deze, bestond er geen soevereine politieke macht omdat die beperkt

werd door allerlei onaantastbare regionale gebruiken. Het ontstaan van de moderne staat, waarin de regering soevereine macht kan doen gelden, loopt parallel aan de opkomst van staande legers. Kort na 1500 schreef de italiaan Machiavelli zijn boek *De vorst*, een onomwonden pleidooi voor de absolute soevereine macht van de regering, die toenmaals gepersonifieerd werd in de vorst. De macht zou volgens Machiavelli alleen effektief zijn als de vorst kon steunen op een permanent leger, bij voorkeur een militie gerekruteerd uit het volk dat binnen de grenzen van de nationale staat leefde. Rond 1650 schreef de engelsman Hobbes zijn boek *Leviathan*, de meest uitgesproken verdediging van het absolutisme van de vorst, die op geen enkel gebied door andere instituties in de nationale staat wordt gehinderd bij het uitoefenen van zijn politieke macht. De nationale staat en de vorst vallen met elkaar samen en de soevereiniteit of zeggenschap kan door middel van het leger worden afgedwongen. Bij Hobbes is de macht definitief staatsmacht geworden.
Kropotkin zegt dan ook in zijn studie over de ontwikkeling van de staat, dat de moderne nationale staat geboren is in de 16e en 17e eeuw en hij omschrijft die staat vervolgens als een niet alleen *boven de maatschappij* geplaatste macht, maar ook als een territoriale koncentratie én een bundeling van vele of zelfs alle funkties in het maatschappelijk verkeer in de handen van enkelen. Kropotkin benadrukt verder het onderscheid tussen staat en maatschappij. In dat opzicht past hij volledig in een traditie die karakteristiek is voor het anarchisme als politieke filosofie. Alle klassieke (dwz. 19e eeuwse) anarchistiese denkers, om te beginnen Godwin en Proudhon, stellen het individu of de gemeenschap van individuen (de maatschappij) tegenover de staat. De staat is een vijand van de maatschappij en het individu kan die bedreiging weerstaan door rekonstruktie van sociale strukturen die door de staat zijn uitgehold.

De staatsopvatting van het anarchisme kan daarom in navolging van Viesel samengevat worden als een theorie van *vermaatschappelijking*, die gesteld wordt tegenover die van de *verstatelijking* van het sociale proces. De tegenstelling vermaatschappelijking-verstatelijking beperkt zich echter niet tot de gevestigde staatsordening, maar kan worden uitgebreid tot een permanente kritiek op politieke macht, ook als die zich als "revolutionair" presenteert. Met name heeft het anarchisme zich steeds gekeerd tegen de marxistiese stroming in de arbeidersbeweging die de staat wil veroveren en daartoe politieke organen sticht. In de anarchistiese staats opvatting is het begrip verstatelijking dus inherent aan autoritaire instituties als "revolutionaire" partij en "revolutionaire" regering, terwijl een radenstruktuur daarentegen verbonden is aan het begrip vermaatschappelijking. Het is zinvol om in dat verband de aandacht te vestigen op een opmerking van de duitse anarchist Erich Mühsam. Deze schreef dat de bewering dat de anarchisten zich tegen *politieke* strijd keren volslagen onjuist is. "Het betreft een marxistiese verdachtmaking die ten doel heeft het anarchisme - dat een politiek, die het socialisme via deelneming aan staatsbeheer dichterbij wil brengen, afwijst - te kunnen afschilderen als niet strijdbaar of niet strijdbaar genoeg. De anarchistiese formule voor politieke strijd was van oudsher: afwijzing van alle politiek die niet rechtstreeks en onmiddellijk de bevrijding van

de arbeidersklasse ten doel had. "Uit die woorden blijkt nog eens dat politiek zeker niet taboe is voor anarchisten, mits politiek ontkoppeld wordt van het begrip macht en van staatsmacht in het bijzonder.

SOCIALE EN POLITIEKE ORGANISATIESTRUKTUREN

Nu is het niet verwonderlijk dat de door klassieke anarchisten doorgevoerde strikte scheiding van sociale en politieke organisatiestrukturen, kortweg van maatschappij en staat, aanleiding is geweest tot misvattingen. De idee van een dergelijke tweedeling is nog slechts enkele eeuwen oud. Het doorelkaar lopen van het sociale en politieke denken is in de filosofie van de oudheid algemeen en zo zoekt men bijvoorbeeld bij de Grieken tevergeefs naar een scheiding van gemeenschap (koinonia) en politiek (polis). Na de middeleeuwen worden sommige denkers zich bewust van de onvervreemdbare rechten van niet-politieke verbanden tegenover de dan groeiende staatsmacht en eerst in de 18e eeuw ontdekken de filosofen van de Verlichting de identiteit van de maatschappij.
Deze denkers krijgen er naar de woorden van Buber oog voor dat de staat de maatschappij tracht uit te schakelen en als dat niet lukt, probeert om de gebieden waarop de maatschappij zich beweegt, in te perken. Rousseau is de meest uitgesproken vertegenwoordiger van dat Verlichtingsdenken en zijn idee van de ideale natuurstaat, dwz een toestand van harmonie die door het proces van verstatelijking is verstoord, heeft zonder twijfel zijn sporen nagelaten in het klassieke anarchisme én in het vroege liberalisme.
In zijn kritiek op de staat vertoont het anarchisme immers overeenkomst met het liberalisme van de eerste helft van de vorige eeuw. De liberale opvatting van de staat als "nachtwakersstaat" die slechts minimale soevereiniteit bezit, klinkt bijvoorbeeld al door in de bekende uitspraak van Jefferson dat een regering zo weinig mogelijk moet regeren. De laatste jaren herleeft dat idee vooral in de Verenigde Staten weer in de vorm van het anarcho-kapitalisme. Eén van de vertegenwoordigers van de opvatting van de minimale staat is Nozick. Deze keert zich tegen de herverdelingsaktiviteit van de moderne verzorgingsstaat die een gigantiese burokratie heeft doen ontstaan. Nozicks ideaal - een sociale ordening waarin het kapitalisme onbelemmerd zijn vleugels kan uitslaan - is vanzelfsprekend voor anarcho-socialisten onverteerbaar. Bovendien is Nozicks minimale staat een "politieke" staat. Weliswaar wil Nozick de zeggenschap van de hedendaagse staat rigoureus inperken, maar zijn minimale staat blijft een beperkte politieke macht bezitten. Ondanks opvallende verschillen met de huidige verzorgingsstaat plaatst Nozick zijn minimale staat namelijk *bóvén* de maatschappij.
Een van de belangrijkste elementen in de anarchistiese staatsopvatting is de stelling dat het proces van verstatelijking relatief zelfstandig ten opzichte van de produktiewijze verloopt, zoals ook door een hedendaags socioloog als Elias is bevestigd. Vrijwel alle klassieke anarchistiese denkers hebben onderscheid gemaakt tussen de ontwikkeling van ekonomiese en van politieke macht, tussen kapitaalsakkumulatie en staatsvorming. Belangwekkend is dat het proces van verstatelijking zelfs wel is teruggevoerd tot een exklusief produkt van interventie van buitenaf, geheel losstaand van de ontwikkeling van het kapitalisme. Het was de libertair Franz Oppenheimer die in

het begin van deze eeuw deze opvatting in zijn boek *De staat* huldigde. Hij was een duits socioloog die sympathiseerde met libertaire ideeën inzake kolonievorming en zijn opvattingen over een gemeenschap van produktie-associaties als alternatief voor de staat, doen denken aan die van Proudhon. Oppenheimer voert de geboorte van de staat terug tot de strijd van stam tegen stam. De staat is volgens hem het beheersapparaat waarvan de overwinnaars zich bedienen om de overwonnenen onder kontrole te houden. De staat, de klassen en dus de klassenstrijd zijn ontstaan door verovering en de staat is daarom per definitie een roversstaat. "Geen enkele primitieve staat die we uit het verleden kennen, is op een andere wijze ontstaan...Overal vinden we wel een oorlogszuchtige stam die de grenzen waarbinnen minder oorlogszuchtige mensen leven, doorbreekt, zich als adel vestigt en een staat sticht".

AFSCHAFFEN VAN DE STAAT?

Het anarchisme is pluriform van karakter en dat brengt met zich mee dat een sluitende anarchismedefinitie moeilijk te formuleren is. Al rond de eeuwwisseling kwam Eltzbacher tot de slotsom dat de klassieke theoretici van het anarchisme uiteenlopende opvattingen hadden en dat zij in feite alleen overeenstemden in hun afwijzing van de staat. Dit anti-etatisme is sindsdien - bij gebrek aan bruikbare alternatieven - het kriterium gebleven om het anarchisme-gehalte van al of niet als libertair bekend staande denkers, te toetsen. Maar hoewel de klassieke anarchisten keer op keer benadrukt hebben dat de bevrijding van het individu en de emancipatie van de arbeidersklasse *het afschaffen van de staat* tot voorwaarde heeft, moeten we ons toch afvragen hoe een dergelijke afschaffing opgevat moet worden. Met andere woorden: in anarchistiese kringen is te vaak de vraag genegeerd of met het afschaffen van de staat inderdaad *een aktieve handeling* is bedoeld, die zelfs van de ene op de andere dag zou kunnen plaats vinden.
De anarcho-socialist Landauer heeft de staat getypeerd als een toestand. De staat heeft in die typering betrekking op een verhouding waarin de individuen tot elkaar staan en het verbreken van de bestaande machtsverhouding impliceert het ontkennen van de staatsmacht. *De staat is daarom te beschouwen als de politieke organisatie van bepaalde maatschappelijke verhoudingen*. Het aangaan van andere maatschappelijke verhoudingen, waaronder men een proces van vermaatschappelijking kan verstaan, doet ook de staat veranderen. Maar in het algemeen hebben vroeg 20e eeuwse anarchisten als Malatesta, Mühsam, Rocker, Goldman, Berkman en anderen het anti-etatisme van de klassieke anarchisten zodanig verengd dat zij het zijn gaan beschouwen als een absolute doelstelling. Het afschaffen van de staat werd door die generatie anarchisten *letterlijk* opgevat en gesteld kan worden dat die visie sindsdien in anarchistiese kringen bijna algemeen geworden is.
Toch blijft het de vraag of met het afschaffen van de staat bedoeld is: het vernietigen van de staat, "het stuk slaan van de staatsmachine" - een beeld dat vooral door Bakoenin is geschetst.
Want er zijn goede redenen om aan te nemen dat de meeste klassieke anarchisten wel degelijk gedacht hebben aan *een proces van ontstatelijking* dat het gevolg is van socialistiese maatschappelijke verhoudingen. In die zin betekent afschaffing van de staat "het opgaan van de staat in de maatschappij", wat overigens uitsluitend kan ge-

beuren door het vormen van een federatieve radenstruktuur, met andere woorden: van onderen naar boven. Mogelijk is de verwarring rond de anarchistiese staatsopvatting ontstaan door Proudhons terminologie. Proudhon gebruikte het begrip "dissolution", dat met ontbinden of oplossen omschreven kan worden. Wanneer hij sprak over de ontbinding van de staat in de ekonomische organisatie (dwz: in de maatschappij), bedoelde hij dat socialistiese verhoudingen tot ontbinding van de staat zouden leiden. Maar hoewel het begrip ontbinding zowel aktief als passief opgevat kan worden, is het duidelijk dat het beeld van de *aktieve* ontbinding (vgl. afschaffing, resp. vernietiging) zich niettemin tot de hoeksteen van de anarchistiese staatsopvatting heeft ontwikkeld. Dat een scherpe afbakening ten opzichte van de marxistiese staatstheorie daarbij een doorslaggevende rol

heeft gespeeld, lijkt aannemelijk, maar dat neemt niet weg dat het voor hedendaagse anarchisten zinvol is om het begrip ontbinding in zijn oorspronkelijk *passieve* betekenis op te vatten.
In die zin opgevat is het anarchisties anti-etatisme niet meer synoniem met het afschaffen van de staat (met de daarbij gangbare associaties van nihilisme en gewelddadigheid), maar uitsluitend de politieke uitdrukking van anarcho-socialisme. Vervolgens kan nu de politieke machtsstaat onderscheiden worden van de *vermaatschappelijkte staat*. Daaronder is te verstaan een staat die van zijn (traditionele) politieke macht wordt ontdaan door de vorming van een nieuwe organisatiestruktuur: het radensysteem. Een dergelijke alternatieve organisatiestruktuur werpt zich op als "tegenmacht", die de statelijke machtsfunkties van de traditionele staat doet oplossen in de maatschappij (proces van ontbinding).
Een geheel vermaatschappelijkte staat kan men beschouwen als een *libertaire staat*, een term die door Thom Holterman is geïntroduceerd Een libertaire staat is volgens hem een federatie van enerzijds territoriaal bepaalde gemeenschappen en anderzijds funktioneel bepaalde raden, waarbij de lokale gemeenschappen (gemeenten of kommunes) zowel voor het een als het ander basiseenheid voor deze federatie zijn. In plaats van libertaire staat, zegt Holterman, hebben anarchisten deze vorm van federeren veelal "ekonomiese" of "libertaire" organisatie genoemd. In wezen zal een dergelijke libertaire of geheel vermaatschappelijkte staat een orgaan zijn dat de besluiten van de gemeenschappen administreert en koördineert, alsook zorg draagt voor bemiddeling in het geval van konflikten tussen gemeenschappen en/of individuen. In dit verband heeft Constandse al eens opgemerkt dat bestaande departementen in beginsel als administratieve diensten kunnen overgaan in een libertaire maatschappelijke ordening.
Hans Ramaer

LITERATUUR

M. Bakoenin, Staatlichkeit und Anarchie; Berlijn/1972 - M. Buber, Paden in utopia; Utrecht/1972 - A. Carter, The political theory of anarchism; Londen/1971 - A. Constandse, Anarchisme; Leiden/1977 - A. Constandse, Grondslagen van het anarchisme; Groningen/1977 - N. Elias, Sociologie en geschiedenis; Amsterdam/1970 - P. Eltzbacher, Der Anarchismus; Berlijn/1977 - Th. Holterman, Andere staatsopvatting (een anarchisties syndroom); Deventer/1975 - Th. Holterman, Aanzet tot een anarchistiese theorie over staat en recht (paper Erasmus Universiteit); Rotterdam/1978 - G. Koch, Zerstört den Staat (Marx und Bakunin zur Pariser Kommune); Hamburg/1974 - P. Kropotkin - The state: it's historic role; Londen/1969 - P. Kropotkin - Der moderne Staat; Berlijn/zj - P. Lösche, Anarchismus; Darmstadt/1977 - E. Malatesta, Gesammelte Schriften (band 1); Berlijn/1977 - E. Mühsam, Befreiung der Gesellschaft vom Staat; Berlijn/1975 (met inleiding van H.J. Viesel) - R. Nozick, Anarchy, State and Utopia; New York/1974 - F. Oppenheimer, The State; New York/1975 - H. Ramaer, Staat en monopoliekapitalisme; Groningen/1972 - B. Russell, Macht (een nieuwe sociale analyse); Amsterdam/1978 - H.J. Viesel, Ist mit der Staat noch Staat zu machen? (in: Unter dem Pflaster liegt der Strand, band 2); Berlijn/1975 - NB. Een deel van deze literatuur is te verkrijgen via Bas Moreel, Nobelweg 108, Wageningen.

DE STAAT IN DE ZOGEHETEN SOCIALISTIESE LANDEN

In de marxistiese theorie over de ontwikkeling van de staat, een "instrument van de bourgeoisie" dat een werktuig zou moeten worden van het proletariaat, wordt optimisties gesproken over de rol van deze staat in handen van een socialistiese of kommunistiese partij. In dat geval zou hij een wapen zijn van de onderdrukte tegen de onderdrukkende klassen, en gedoemd zijn om "af te sterven" zodra er sprake zou zijn van een klasseloze maatschappij. Als de staat immers geen middel meer zou kunnen zijn om enige klasse te onderdrukken moest hij verdwijnen.

Op grond van verklaringen van Marx in zijn *Bürgerkrieg in Frankreich* (1871) en van analyses van Friedrich Engels in zijn *Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates* (1884) heeft Lenin in zijn *Staat en revolutie* (1917) in het vooruitzicht gesteld dat de staat onder kontrole van een kommunistiese partij (vertegenwoordigster van het proletariaat) de internationale proletariese solidariteit, de wereldrevolutie en het verbroederende socialisme zou dienen. Na de tweede wereldoorlog echter is men gekonfronteerd met zogenaamd kommunistiese staten, die elkaar uitbannen (in 1948 Joegoslavië uit het "socialistiese kamp") of elkaar mateloos zijn gaan haten, zoals sinds 1960 de Sowjet-Unie en China. Over de ongewone wandelingen van de regering van Albanië zwijgen we dan maar. Het is blijkbaar niet zo, dat een staat in bezit van kommunisten deswege een apparaat van vrede en verzoening zou moeten zijn. De tragiese gevechten tussen troepen van Vietnam en Cambodja in 1978 hebben het pessimisme dienaangaande nog vergroot. Hoe zou men kunnen verklaren dat "rode" staten elkaar niet minder bedreigen dan kapitalistiese naties?

Er is wel eens op gewezen dat de arbeidersklasse in haar strijd om erkenning en waardering de nadruk heeft gelegd op haar patriottiese karakter. Waar het gaat om nationale bevrijding, zoals in de "Derde Wereld", is dat wel begrijpelijk. De koloniserende mogendheid moet worden bestreden, en zo is het ook met de bezettende mogendheid in enige oorlog. De vreemde macht is een ongewoon uitbuitende en tiranniserende staat, hij moet worden verzwakt en zo mogelijk terzijde gesteld. In de ontwikkelde westerse wereld is de situatie enigszins anders. Daar is de nationale staat zelf een koloniserende en overheersende faktor geweest, maar door de ontkolonisering nog niet van karakter veranderd. Hij heeft één object van voogdij verloren maar niet zijn eigen aard. Indien hij ergens een instrument van blijft, dan van overheersende klassen of kasten, eventueel uitsluitend gekonfronteerd met het eigen proletariaat. Als overzeese volken niet meer worden bestuurd, dan blijft altijd nog het inheemse europese proletariaat, uitgebreid genoeg om geëxploiteerd te worden. Het is tamelijk naïef te veronderstellen dat zulk een staat kan worden gebruikt om "onderdrukkers te onderdrukken".

Sociale revoluties hebben weliswaar vrijwel altijd, van onder op, geleid tot een afwenteling van bovenliggende groeperingen: partikuliere eigenaren, landheren, klerikale kasten. Maar wanneer - zoals tot nu toe steeds is gebeurd - een nieuwe staat werd ingesteld geschiedde dit met gebruikmaking van de oude apparatuur : een deel der officieren, de burokratie, de intelligentsia. In de Sowjet-Unie bijvoorbeeld was het bewust socialistiese proletariaat in 1917 zeer zwak, de omwenteling werd vooral doorgevoerd door agrariese arbeiders en kleine boeren, die beoogden zelfstandige producenten te worden of koöperaties te vormen. Ze beheersten noch de industrie, noch de staat. De anarchisten hebben er steeds op gewezen dat nochtans de Sowjets van arbeiders, boeren en soldaten als vertegenwoordigers van de "volkssoevereiniteit", door middel van "direkte demokratie", bijvoorbeeld tot uiting komende in de sowjetkongressen, de macht hadden behoren te behouden. De bolsjewiki echter stonden er op, de staat als werktuig van hun eigen heerschappij te gebruiken. De internationale omstandigheden waren voor de russiese revolutie uiterst ongunstig, dat moet worden erkend. De gewelddadige aanvallen van de "witgardisten" met hun westerse (kapitalistiese) en hun Japanse (semi-feodalistiese) helpers dwongen tot oorlogen, waarin de staatshiërarchie grote kans had te worden hersteld. Door onvoldoende organisatie van de "macht van onder op" kreeg het "gezag van boven af" een grote mogelijkheid te gaan overwegen. De tegenstelling tussen anarchisten en bolsjewiki kon worden samengevat in de vraag, of "de macht aan de sowjets" of "het gezag van de staat" zou moeten zegevieren. Tal van faktoren, ongunstig voor de revolutie, leidden tot herstel van een centralisties staatsgezag. Achteraf heeft de franse marxist Charles Bettelheim, die in 1977 ook brak met de Chinese kommunistiese partij, in zijn *Luttes de classes en URSS* (1974) een feitelijk anarchistiese kritiek uitgeoefend op de gang van zaken in de Sowjet-Unie. Hij erkende dat de partikuliere eigendom der produktiemiddelen grotendeels was opgeheven, vervangen door staatsbezit of door kollektieve beheersvormen (zoals in de kolchozen) maar dat daardoor nog niet de maatschappelijke verhoudingen waren omgewenteld. "Onder het mom van staatseigendom bestaan er in de Sowjet-Unie heden exploitatie-verhoudingen, gelijk aan die welke voorkomen in kapitalistiese landen, al heeft de bestaansvorm van deze verhoudingen een speciaal karakter".

Marx heeft de kapitalistiese klasse omschreven als "de klasse der funktionarissen van het beheer over het kapitaal". In die zin zou men in kommunistiese landen kunnen spreken van een "staatsbourgeoisie", want over het nationale kapitaal beschikt weliswaar niet meer een kleine groep van partikuliere eigenaren, maar wel een "bovenlaag van administrateurs, ekonomiese funktionarissen, plannenmakers, financiële managers, enz." De naam "klasse" voor deze elite (zoals de Joegoslaaf Milovan Djilas in zijn boek *De nieuwe klasse* toepasselijk achtte) is wellicht minder juist, want de burokraten en technokraten bezitten persoonlijk de produktiemiddelen niet. Nochtans is hun funktie vergelijkbaar met die van kapitalistiese "managers".

PATRIOTTISME

Dat zij zich hebben gehandhaafd kan vooral worden verklaard uit de

instelling van een Welfare State (een verzorgingsstaat) op kollektivistiese basis, met algemeen onderwijs, mediese diensten voor iedereen, volledige tewerkstelling, een zekere gelijkheid (op bescheiden peil) voor alle werkers van de basis. Het patriottisme is daarbij in alle kommunistiese landen (steeds bedreigd geacht door kapitalistiese staten) sterk aangewakkerd als een traditionele binding. De term "volksstaat" kon aldus een bepaalde betekenis krijgen, ook al kunnen kollektieve voorzieningen zeer wel denkbaar zijn buiten het direkte staatsgezag. In elk geval wordt het karakter van de staat niet gekenmerkt door de gemeenschappelijke vormen van verzorging, maar door het monopoliseren van het geweld. De staat geeft zichzelf een verleidelijk "image" door ook op te treden als sociaal organisme, terwijl dit even goed in een staatloze maatschappij zou kunnen bestaan.
Om terug te komen op Bettelheim : deze zocht de oorzaken van de exklusieve partijdiktatuur in een bolsjewistiese politiek, die door de anarchisten steeds is veroordeeld : de overneming van een staat, die reaktionair was. De anarchisten, voorstanders van vrije, gefedereerde sowjets, en van een volksmilitie die haar nut in de revolutie zelf had bewezen, hadden de staat als gemonopoliseerd geweldsorgaan willen likwideren, om hem te vervangen door een federatie van autonome gemeenschappen. Nu had Lenin in zijn *Staat en Revolutie* ook wel betoogd dat de burgerlijke staat moest worden stukgeslagen om vervangen te worden door een proletariese macht, de "verovering der demokratie", die hier "diktatuur van het proletariaat" werd genoemd. Maar in de praktijk kwam daarvan weinig terecht. De bolsjewistiese partij veroverde de staatsmacht, die als apparaat juist ondoeltreffend bleek voor het socialisme. De ambtenaren en officieren die in deze staat genesteld waren hadden met socialisme weinig te maken. Ze waren gewend "te gehoorzamen om te heersen", en als de staat ook een enorme ekonomiese macht kreeg,kon zulks hun positie slechts versterken. Of men nu sprak van staatssocialisme of van staatskapitalisme, in beide gevallen lag de besluitvorming in handen van een beperkte elite.

Hoezeer dit ook gold voor China bleek na de kulturele revolutie van de jaren 1965-1966, waarin sprake was van een "rebellie van onder op", met vorming van stedelijke kommunes en gewestelijke, autonome revolutionaire komité's. Dit ongewone proces, begeleid door radikale eenheden van het rode leger en door afdelingen van de partij, die feitelijk gespleten werd, heeft echter geleid tot een reaktie, die zich duidelijk openbaarde in 1971, toe Mao's plaatsvervanger Lin Piao op duistere (wellicht symboliese) manier werd gelikwideerd. Sindsdien is er sprake geweest van een herstel der kaders, der burokraten en technokraten, der deskundige minderheden in de bedrijven en in het bestuur. Vooral in het leger en in de industrie waren deze "elites" nooit werkelijk geschokt, en geleidelijk herstelden ze zich. Van 1975 af kon men spreken van een autokratiese reaktie, een versterking van het staatsgezag, een herleving van de hiërarchie. De vele geledingen die werden geschapen in leger en bedrijf, de herschepping van kasten, kategorieën, van loonklassen in de industrie, van gediplomeerden (naar het voorheen beruchte systeem van examens!) deden zelfs spreken van een kontrarevolutie en van een "junta in Peking". De buitenlandse politiek, afgestemd op de status van grote mogendheid, was daarmee in overeenstemming : hartstochtelijk gekeerd

tegen de Sowjet-Unie, de rivaliserende mogendheid op het kontinent, en vriendelijk voor de Verenigde Staten, de grootste zeemogendheid die steun kon verlenen aan de weerstand tegen mogelijke expansie van de russiese landmogendheid. Een geheel klassieke struktuur, ook bekend in de europese politiek, waarin een zwakkere staat op het vasteland altijd geneigd was steun te zoeken bij de machtigste maritieme staat tegen de sterkste kontinentale macht. De interne strukturen van de Sowjet-Unie en van China hebben niets veranderd aan de buitenlandse verhoudingen, gebaseerd op "de jungle", de wildernis der staten, die elkaar vrezen en haten. Van het ideaal der internationale solidariteit van arbeiders en boeren is niets overgebleven. Onder het mom van kommunisme gedragen deze landen zich als de russiese en chinese keizerrijken.
De staten vertegenwoordigen namelijk, behalve een vorm van gezag van minderheden over het volk, in een burgerlijke demokratie evengoed als in een diktatoriaal systeem (hoewel die demokratie verre te verkiezen is boven enige diktatoriale bestuursvorm) een kollektiviteit, die naar binnen opwekt tot saamhorigheid, en die nationale eenheid vraagt, omdat ze bedreigd wordt door vijandige en gevreesde andere staten. Een deel van hun bestaan ontlenen regeringen aan het feit, dat ze zelf hun volken angst aanjagen. De koude oorlog is er een voorbeeld van. Er is dus helaas geen garantie dat het oorlogsgevaar in de wereld zou afnemen, als de grootste bedrijven worden genationaliseerd, terwijl het partikuliere nationalisme blijft voortbestaan. Men zal dus, behalve aan veel voorkomende agressiviteit van deen "bourgeoisie", ook aandacht moeten schenken aan de exploitatie van vrees en paniek door politieke en militaire kasten, burokraten en technokraten, om maar te zwijgen van licht ontvlambare massa's wie de stuipen op het lijf zijn gejaagd. Met oorlogen zijn altijd vormen van massale verdwazing gepaard gegaan. Ondanks zijn huidige politieke onmacht heeft het anarchisme gelijk, als het zijn pessimistiese oordeel over de staat handhaaft, zolang de volken niet in staat of bereid zijn tot een federatie te komen (van *volken!*) waarin een grensoverschrijdende solidariteit werkelijke ontwapening mogelijk maakt. Zulk een stap is echter daarom zo moeilijk, en zo ontzaglijk revolutionair, omdat eerst dan de uittrede uit een periode van halve barbaarsheid en de intrede in het tijdvak der menselijkheid mogelijk zouden zijn.

HEERSENDE MINDERHEDEN

Tenslotte nog iets over het speciale karakter van staten, die door kommunisten worden geregeerd. Ze hebben dus met de burgerlijke demokratieën gemeen, dat ze verzorgingsstaten zijn. Dit is een grote vooruitgang vergeleken bij de semi-feodale tijden, die meestal (in Rusland, China, de Balkan, Zuid-Oost-Azië, Cuba) aan hun revoluties vooraf gingen. De nieuwe exklusieve elite ontleent haar macht en haar voorrechten aan het feit, dat ze een nationaal vermogen beheert en veel invloed heeft op de verdeling van het nationale inkomen. Als partij-kaste machtiger dan een klassieke liberale bourgeoisie is de individuele positie van elke leider of manager minder gegarandeerd : de mutaties, het komen en gaan, ook aan de top, zijn vaak talrijker dan in een burgerlijke staat. De nieuwe elite heeft er echter belang bij, de kollektieve eigendom der produktiemiddelen te handhaven, omdat ze daaraan haar gezag ontleent. Nu is kollektief bezit, zelfs

in handen van de staat, een mogelijke voorwaarde voor een werkelijk socialisme, en "privatisering", herstel van individueel vermogen, zou een stap achteruit zijn. Als in een staatskapitalistiese (of staatssocialistiese) struktuur de massa bij machte is, die staat te decentraliseren, van onder op te gaan beheersen, door socialisties zelfbeheer te kontroleren, dan zou aldus de uitholling van de staat, zijn "afsterven", kunnen beginnen. In de russiese en chinese revoluties is de macht van sowjets en kommunes ongedaan gemaakt door de overmacht van de partij, de staat, de militaire apparaten. In beide landen faalden pogingen, van de basis af dat supergezag ongedaan te maken. Men denke in Rusland aan de opstand van de Kommune van Kronstadt en de Machno-beweging in de Oekraine. In China heeft de kulturele revolutie soortgelijke aspekten gehad in sommige steden (zoals Sjanghai) en enige provincis, zonder dat deze tendensen tenslotte konden zegevieren. Maar wat kan komen is duidelijk : een geleidelijke overgang van staatssocialisme naar staatloos socialisme, op voorwaarde dat internationale solidariteit en ontwapening zouden kunnen worden doorgevoerd.
Intussen vormen de bestaande overheersende minderheden een belemmering tot doorvoering van een werkelijk, door het volk zelf gedragen, socialisme. In december 1972 heeft het westduitse *Kursbuch* grote aandacht geschonken aan *Der Sozialismus als Staatsmacht*. Twee citaten daaruit kunnen we onderschrijven. Sibylle Plogstedt, die de situatie in Tsjechoslowakije beschreef, meende : "Ondanks alle misvormingen zijn er in de systemen, beheerst door de regerende standen, nog steeds elementen die weliswaar niet het socialisme, maar wel de voorwaarden daarvoor uitmaken. De socialisering van het kapitaal, die met de nationalisering van het grootkapitaal reeds onder Benesj (burgerlijk-radicaal, C.) begonnen werd, blijft de grondslag van elke vorm van socialisme". Zij acht de burokratie en de technokratie niet zozeer "een nieuwe klasse", als wel een parasiterend element in een maatschappij, die niet (meer) kapitalisties en (nog) niet socialisties is. Daarna schonk ze aandacht aan de theorie van "het afsterven van de staat" als gevolg van het klasseloos-worden van een gemeenschap, een term, die in sowjetstaten en volksdemokratieën een fiktie is gebleven, maar als mogelijkheid van de evolutie niet buiten beschouwing kan worden gelaten. Ze zegt daarover : "De opheffing van de staat als noodzakelijk begeleidings-verschijnsel van de autonomie der arbeiders is niet in het belang van de technokratie. Veel eerder is de staat, omdat hij een instrument is van klasse-onderdrukking, een garantie voor haar voorrechten. Het gevaar van de vorming van "de nieuwe klasse" blijft even aktueel als het risiko van een ontstaan ener burokratiese kontrarevolutie uit het oude staatsapparaat. De opheffing van de staat kan slechts berusten op de autonomie der arbeiders, en daarvan het resultaat zijn. Slechts aldus kan het in de geschiedenis steeds weerkerende gevaar worden bezworen, dat een groep zich opwerpt "als instrument van de emancipatie van het proletariaat en de bevrijding daarvan als haar doel verkondigt", om dan met opzettelijk bedrog aan de ene kant en met zelfbedrog aan de andere kant te verklaren : "dat de naar haar behoeften omgewentelde wereld de beste is voor iedereen, de verwezenlijking van alle revolutionaire eisen, en de opheffing van alle revolutionaire tegenstellingen".
Men kan aan de afwijzing van enige monopolie-positie van welke groep ook, toevoegen, dat de wording van een socialistiese samenleving een

langdurig proces is, met tal van interne tegenstellingen waaruit een aanvaardbaar kompromis telkens weer moet worden geboren. En dat alleen de vrijheid van revolutionairen kan leiden tot de permanente revolutie, waardoor een socialisme op basis van zelfbeheer verwerkelijkt kan worden.
Anton Constandse

MARXISTIESE STAATSTHEORIE EN ANARCHISTIESE DENKBEELDEN DAAROVER

"Het is kenmerkend voor deze tijd dat de studies over de staat zich opstapelen: de huidige staat, de socialistiese staat, de staat in de overgang van kapitalisme naar socialisme, de staat in de krisis, de krisis in de staat. Hierin komt tot uiting, dat de wil tot verandering die onder de massa van de bevolking leeft, zich steeds meer toespitst op het beslissende vraagstuk van de politieke verandering"
Dit citaat stamt uit het debat tussen een aantal franse marxisten, welk debat in het tijdschrift Te Elfder Ure (TEU) no 23 is opgenomen.
Deze aflevering van TEU verscheen enkele maanden geleden, maar had oorspronkelijk het laatste nummer van 1976 moeten zijn. De jaargang 1977 slaat de redaktie van TEU nu maar geheel over. Niet alleen de staat, ook een tijdschrift kan een krisis door maken. Naast deze uitgave van TEU over marxistiese staatstheorie verscheen onlangs een studie van Siep Stuurman getiteld *Kapitalisme en burgerlijke staat.* Dit boek kan als een --niet gemakkelijke, maar wel zeer leesbare-- inleiding in de marxistiese politieke theorie worden beschouwd (waar Stuurman geciteerd wordt zal de afkorting SSt plus het paginanummer worden gebruikt).
In dit artikel wil ik op deze twee teksten nader ingaan. De erin neergelegde visies lenen zich namelijk om naast anarchistiese visies te worden geplaatst. Daarbij is het mij er niet om te doen, om uit te maken wie 'gelijk' heeft. Ik begin langzamerhand terug te komen van het op dergelijke wijze positie kiezen. Wat mij, en anarchisten in het algemeen, als een zorg voorkomt, is het mogelijk laten worden van een maatschappij die geen dwang kent van het type waarin we momenteel --allemaal-- verkeren. En de grootste zorg daarbij is, om in de poging in zo'n maatschappelijke situatie te geraken te *voorkomen* dat we in een nog dwangmatiger situatie, bijv. van het type sovjet-russiese onderdrukking, geraken (over onderdrukking van het chileense type spreek ik niet omdat ik als van zelfsprekend aanneem dat ieder 'links' georienteerd individu dit afwijst).

En het is nu juist van wege dit voorkomen dat anarchisten nimmer vergeten zijn over de (noodzakelijke) komende maatschappelijke struktuur iets te zeggen. Of liever nog, juist daarom zijn zij altijd met die *komende* maatschappij bezig (geweest). Opvallend is dat zowel in het TEU-nummer als bij Stuurman een verwijzing naar een komende maatschappij ontbreekt. Dit moet niet als een verwijt worden opgevat. Stuurman heeft zich bijvoorbeeld een geheel ander doel gesteld -- en zal vermoedelijk opgrond van zijn histories-materialistiese opvatting iets dergelijks als idealisties of a-histories afwijzen. Daar ga ik nu niet op in. Het is mij in dit stadium reeds voldoende om te kunnen konstateren, dat uit de teksten spreekt dat veel moeite is gedaan om de *bestaande* maatschappij in een serieus te nemen interpretatiekader te zetten.
Daarbij valt op dat vooral Stuurman bijzonder genuanceerd zijn analyties instrumentarium samenstelt. Wat de diskussie rond deze problematiek betreft, koester ik een zekere hoop dat sommige anarchisten en sommige marxisten elkaar kunnen *aanvullen*. In het onderstaande betoog wil ik daarvoor een paar ingangen geven.

NIET STALINISTIES?

Laten we ons echter eerst met enkele punten uit de teksten in TEU bezighouden, en ons bijvoorbeeld afvragen of de wil tot verandering --zoals het openingscitaat bij deze beschouwing ons suggereert-- onder de massa van de bevolking leeft. Is dit korrekt gesignaleerd? Is onder de massa van de bevolking de wil te onderkennen tot politieke verandering, die wijst in de richting van een overgang van kapitalisme naar socialisme? Het ware te hopen. Voorshands komt mij deze uitspraak op zijn vriendelijkst gezegd voor als de bekende wens die de vader van de gedachte is. Een kwaadwillige uitleg van de uitspraak is ook mogelijk. Dan zou er iets stalinisties in gelezen kunnen worden, voorzover degene die deze uitspraak doet zich in de plaats meent te kunnen stellen van de massa van de bevolking.
Stalinisties en niet anarchisties, want, hoewel het eerste door sommige marxisten is gekritiseerd, is het laatste door alle marxisten verwenst en verworpen. Of toch niet door *alle* marxisten? We zullen in TEU het antwoord trachten te vinden.
Het in het openingscitaat bedoelde vraagstuk is niet door de wil van de massa van de bevolking geïntroduceerd. Verhoudingsgewijs is het maar een enkel schrijvers- of denkersgroepje dat debatteert over de krisis van de staat, die met beheersproblemen kampt. Op zijn best hebben sommige van die schrijvers en denkers banden met revolutionaire (splinter-) bewegingen of maken zelf deel uit van de leiding ervan óf trachten zij top en kader van reformistiese vakorganisaties (of partijen) te beïnvloeden. Een werk overigens waarvan ik het nut niet onderschat. De taal waarvan ieder van de schrijvers en denkers zich bedient, zal voor het overgrote deel van de arbeidende bevolking volstrekt onbegrijpelijk zijn. En niet alleen voor hen. Zo klaagt de gezaghebbende engelse marxist Miliband in een van zijn bijdragen in TEU dat het jammer is, dat een bepaald werk van de franse marxist Poulantzas, van wie ook bijdragen in TEU zijn opgenomen, zo duister is geschreven. De laatste geeft toe dat hij een soms nodeloos moeilijke taal gebruikt, wat hij als een tekortkoming van zichzelf ziet.

Het TEU- nummer over marxistiese staatstheorie wordt grotendeels besteed aan de diskussie tussen beide genoemde marxisten, Poulantzas en Miliband. De franse marxist E. Laclau gaat zodanig in op de eigen aard van het politieke debat tussen deze twee, dat ik mij ontslagen acht dit hier nog eens over te doen. Daarnaast is een debat met enkele franse theoretici en een vraaggesprek met Pulantzas opgenomen. Het betreft voor het merendeel vertalingen van artikelen uit buitenlandse tijdschriften, aangevuld met een samenvatting van het bekende boek van Miliband.

De staat in de kapitalistiese maatschappij, en een vertaling van een hoofdstuk uit Poulantzas *Politieke macht en sociale klassen*. In het boek van Stuurman is hierover veel terug te vinden, omdat hij mede de invloed van de 'school' waaruit Poulantzas komt, heeft ondergaan (SSt;14).

ANARCHISME-BEELD VAN DE TEU-MARXISTEN

Wat dreef de redaktie van TEU tot het samenstellen van de bedoelde aflevering? Door de redaktie van TEU wordt gesignaleerd dat het funktioneren van de staat tot een opleving heeft geleid van debatten in linkse kring over het 'vraagstuk van de staat in het kapitalisme'. In deze debatten is een aantal theorieën gangbaar, die echter in het recente marxistiese onderzoek worden afgewezen. Een daarvan is de in het anarchisme wortelende opvatting van de autoritaire staat. Volgens deze konceptie, aldus de TEU redaktie, is elke staat van meet af aan een 'autoritaire' staat; de staat wordt gereduceerd tot zijn 'onderdrukkende' optreden en louter beschouwd als één ongedeeld repressief blok. De anti-autoritaire staats-opvatting is, nog steeds aldus TEU, in wezen een kulminatie van een anti-institutionalistiese en anti-burokratiese houding, die de spontane subjektiviteit als uitgangspunt neemt en vanuit dit gezichtspunt elke reële politieke praktijk afwijst, met een beroep op de eeuwige gelijkvormigheid van regel en gezag. Niet valt te ontkennen dat sommige anarchisten aanleiding hebben gegeven tot het doen ontstaan van een anarchisme-beeld gelijk de TEU redaktie verwoordt. Zelf wijs ik dit beeld af. In mijn bijdrage voor het seminar over anarchisme en recht heb ik, onder verwijzing naar anarchisten als Proudhon, Bakoen, Guillaume, Kropotkin, Malatesta en Domela Nieuwenhuis, een geheel ander beeld ontwikkeld (1).
Aan de opvattingen van hen is te ontlenen dat anarchisten aanhangers zijn van het streven naar de afschaffing van ekonomiese monopolievorming en van politieke en sociale dwanginstituties die de burgerlijke (=kapitalistiese) maatschappij in zijn bestaan bepalen. In de plaats van de kapitalistiese ekonomiese orde wordt gestreefd naar het ontwikkelen van vrije associaties van alle produktieve krachten, ingebed in gefedereerde samenwerkingsverbanden. De beslissingen worden in dit stelsel genomen in openbare vergaderingen van (gekozen) gemeenschapsorganen, onder toepassing van hoor en wederhoor. Dit laatste is nodig om te vermelden, daar onder deze invalshoek bezien het anti-parlementarisme van anarchisten verschijnt als een anti-kapitalistiese opvatting en niet, zoals tegenstanders van het anarchisme vaak beweren, als een anti-demokratiese gedachte. In de plaats van de parlementaire demokratie staan anarchisten dan ook een radendemokratie voor. Op enkele elementen uit het voorgaande kom ik hieronder terug. Twee opmerkingen wil ik echter vooraf maken.

De eerste opmerking betreft het volgende. Wanneer 'marxisten' zich tot 'het anarchisme' richten, dan is het alsof er eenduidigheid bestaat omtrent de termen 'marxisme' en 'anarchisme'. Evenmin als daar in het geval van het anarchisme sprake van is, gaat dit op voor het marxisme. Stuurman zegt daarover dat er geen sprake is van één afgeronde marxistiese politieke theorie waarover eenstemmigheid bestaat. Het enige 'echte' marxistiese standpunt bestaat niet (SSt;11). Een voorbeeld van hoe verschillend de standpunten kunnen liggen geeft Miliband waar hij zich scherp tegen het marxisme van de Tweede en Derde Internationale afzet.
De Tweede Internationale (1889-1939) kan gezien worden als een vereniging van nationale, sociaaldemokratiese politieke partijen. In de beginjaren heeft men in die kring niets nagelaten om de verschillen tussen anarchisme en socialisme op scherp te stellen. Daarbij deed men tevens alle moeite om anarchisten buiten de kongressen te houden. Rond 1900 was de breuk volledig, toen besloten werd alleen die organisaties tot de Internationale toe te laten, die de klassenstrijd langs politieke weg wilden voeren. Dat de strijd intern nog niet uitgewoed was toen alle anarchisten buiten de deur van de Tweede Internationale gehouden konden worden, spreekt uit de oprichting van de Derde Internationale (1919-1943). Deze bond van nationale, kommunistiese partijen werd in Moskou opgericht en is ook bekend onder de naam Komintern.
De strijd tussen voornoemde marxisten en anarchisten vond plaats over een ten dele gefingeerde tegenstelling. Gesuggereerd wordt namelijk dat anarchisten tegenstanders van politieke strijd zijn. Indien politiek omschreven wordt als 'strijd om de aanwending van de staatsmacht' (SSt.37) kan men echter nog twee kanten uit. Bedoeld kan worden dat men de staatsmacht wil *veroveren* om hem daarna zelf aan te wenden. Dit wijzen anarchisten af. Bedoeld kan ook worden dat men de staatsmacht wil *afwentelen*. Het anarcho-syndikalistiese aktiepotentieel, dat zich ook richtte op kulturele verheffing van de arbeiders, is daar ondermeer op afgestemd. Dit potentieel reikt tot over een uitsluitend ekonomiese strijd heen. En niet zonder reden, daar men er zich van bewust was dat ingrijpende veranderingen van de maatschappelijke verhoudingen als geheel zich steeds voltrekken via het politieke nivo.
In die zin dient het 'aangaan van andere verhoudingen' (Landauer) te worden verstaan, en om die reden hebben sommige revolutionair-syndikalisten struktuur-voorstellen gedaan voor een nieuwe maatschappelijke orde (2). Van anarchisten --en het is duidelijk dat ik het woord hier als een verzamelterm gebruik-- is niet zonder meer te zeggen dat zij tegenstanders van 'politieke strijd' zijn. Waar zij zich wel tegen verzetten is: politieke strijd verengen tot uitsluitend parlementaire aktiviteit.
Dit verzet steunt overigens op feiten die voor marxisten identiek liggen. Anarchisten hebben namelijk het parlement immer gezien als een burgerlijk beheersingsmiddel, dat vooral moet dienen om legitimiteit te verwerven voor maatregelen die het voortbestaan van het kapitalisties bestel moeten garanderen. Waar Stuurman opmerkt dat, als de staat de institutie van het private eigendom beschermt, daarmee dan tegelijk de klasseheerschappij van de kapitalisten

over de arbeiders wordt gegarandeerd (SSt;53), dan zegt hij niet iets typies 'marxisties'. Het betreft een algemeen socialisties inzicht dat ook door anarchisten wordt gehanteerd. Het is mede op grond van dit inzicht dat in de aan het anarchisme verwante beweging, het revolutionair-syndikalisme, steeds gepleit is voor een strijd op het ekonomiese vlak. Deze strijd moest door mensen geleverd worden. In die strijd zouden mensen zich tevens als zelfstandige individuen, die op hun daadkracht weten te vertrouwen, kunnen ontwikkelen. De menselijke ingreep, de menselijke wil, was in de kringen van de Tweede en Derde Internationale prakties tot nul gereduceerd. In die kringen heerste een blind vertrouwen in de uitkomst van de bewegingswetten, die --mechanisties opgevat-- in de maatschappij werkzaam waren, en de komst van het socialisme garandeerden. De revolutionair-syndikalisten kritiseerden zulke opvattingen, en ontpopten zich daarmee als een van de eerste bestrijders van het vulgair-marxisme dat in de Tweede en Derde Internationale werd ontwikkeld (3).
Deze twee Internationales leverden een marxisme op dat bestond uit een mengsel van wetenschappelijke pretenties en mechanistiese voorstellingen over maatschappelijke ontwikkelingen. Latere marxisten gaan dan van vulgair-marxisme spreken. In de meest vulgaire vorm bestond dit uit een ekonomisme, waarin alle historiese ontwikkelingen tot uitsluitend ekonomiese faktoren werden herleid. Een van de voorspellingen waartoe die zienswijze aanleiding gaf, was dat de toenmalige krisis waarin de kapitalistiese maatschappij verkeerde, de laatste grote krisis zou zijn voor de komst van het socialisme. Was immers niet 'bewezen' dat het kapitalisties stelsel aan zijn eigen ondergang werkte? Het fascisme paste in deze visie zodanig, dat het gezien werd als dé katastrofe die het kapitalisties stelsel ging wegvagen.

Onder druk van de werkelijkheid hebben een aantal westeuropese marxisten deze visie prijs gegeven. Ze wordt inmiddels zelfs openlijk bestreden. Milibands beschuldiging aan het adres van de Tweede en Derde Internationale is dan ook niet mals: "..Tenslotte stierven 50 miljoen mensen althans gedeeltelijk als gevolg van het feit dat het duitse Komintern-marxisme op een kruciaal moment geen werkelijk onderscheid zag tussen twee staatsvormen, te weten de Republiek van Weimar en de nationaal-socialistiese staat van Hitler". Miliband maakt Poulantzas het verwijt dat de laatste het zelfde --geen onderscheid zien-- doet, overigens ondanks het feit dat deze 'het ekonomisme' verwerpt. In de optiek van Poulantzas, zo stelt Miliband, zijn beide staten 'gelijk', want beide zijn kapitalistiese klassenstaten. Daarop volgt een bestrijding door Poulantzas van dit verwijt.
Vervolgens wil een van de theoretici van de franse kommunistiese partij, P. Boccara, door een werkelijk marxistiese analyse, opheldering omtrent belangrijke aspekten van vele problemen. Een werkelijk marxistiese analyse: dus alles wat hier voor aan marxistiese analyse is gepleegd, was niet *werkelijk* marxisties? En op grond waarvan zou Boccara kunnen besluiten dat hij werkelijk marxisties bezig is? Kort en bondig, er bestaat omtrent marxisme zelfs onder marxisten géén eenduidigheid; wat we al wisten, maar ik wilde het voor alle duidelijkheid nog eens gesignaleerd hebben.

De tweede opmerking betreft het volgende. Juist hier wil ik in herinnering roepen, dat niet alle marxisme voor alle anarchisten verwerpelijk is (geweest). De ekonomiese analyse van de burgerlijke maatschappij, zoals door Marx gebezigd, is wel op verschillende wijze gewaardeerd. Vele anarchisten zijn Marx in diens analyse gevolgd en/of hebben op belangrijke punten (methode, krisis-theorie, centralisatie/koncentratie, waarde-probleem) kritiek geleverd. Evenmin mag men vergeten dat bijvoorbeeld Bakoenin elementen van de kritiek van Marx op Proudhon als korrekt heeft geaksepteerd (4).

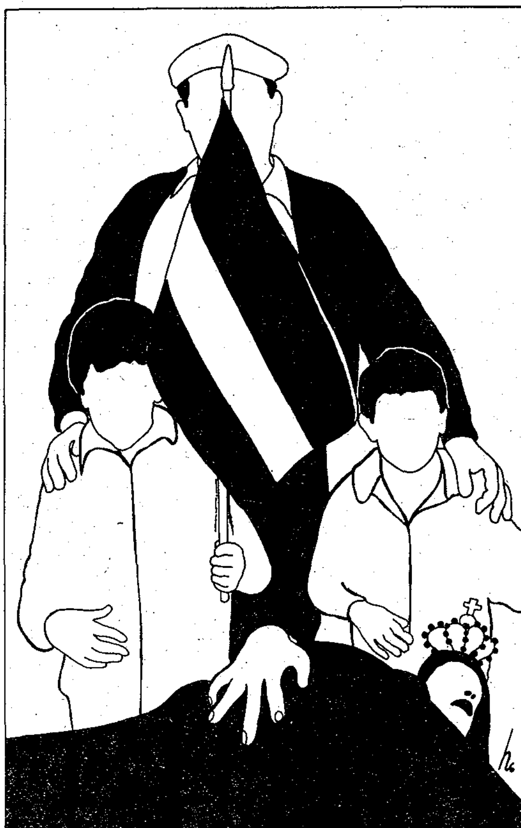
OBJEKTIEVE VERHOUDINGEN

Toen ik konstateerde dat marxisten het onderling niet met elkaar eens waren, mocht daaruit geen leedvermaak worden afgeleid. Ik wil nog een stap verder gaan. In wat ik als één van de kernen van het Miliband-Poulantzas debat beschouw, zitten elementen waaraan te ontlenen is dat sommige anarchisten al dáár waren, waar sommige marxisten nu menen te zijn beland. Deze kriptiese omschrijving vraagt om toelichting.
Een van de kernen van het debat ligt in de te gebruiken methode van analyse. Miliband verwijt Poulantzas een uitsluitend benadrukken van 'objektieve verhoudingen', die het handelen van de staat in alle gevallen en altijd geheel bepalen (determineren). De strukturele dwang van het systeem wordt zo absoluut gesteld, dat zij die het staatsapparaat beheren, tot louter funktionarissen en uitvoerders worden van een politiek, die hun wordt opgelegd door het 'systeem'. Miliband gaat dan spreken over 'struktureel determinisme' en later over 'strukturalisties abstraktionisme'. Miliband wijst vervolgens op een politiek gevaar van een dergelijke zienswijze. Deze kan er namelijk toe leiden dat het zicht op het verschil wordt ontnomen of een staat geregeerd wordt bijvoorbeeld door burgerlijke parlementariërs of bijvoorbeeld fascisten. Dat daarmee niet de burgerlijke demokratie wordt verheerlijkt stelt Miliband terecht, is een andere zaak.
Vlakt de analyse die je pleegt echter het bedoelde verschil uit, dan kan dit aanleiding geven tot politieke beoordelingsfouten zoals het Komintern-marxisme die maakte tijdens de opkomst van Hitler. Miliband verwerpt een marxistiese analyse die tot een dergelijke gelijkstelling noopt. En in mijn ogen is een anarchistiese analyse met het zelfde resultaat even verwerpelijk: de afwijzing van de burgerlijke staat kan en mag niet betekenen het (passief) laten opkomen van de fascistiese staat. Dit wil zeggen dat het anarchistiese anti-etatisme in een kontext gezet moet worden, die de weg naar een reaktionaire beschouwing afsnijdt. Het anarcho-kapitalisme dat de laatste jaren in de Verenigde Staten zijn kop op steekt, kan gemakkelijk daarnaar afglijden. Het anarcho-kapitalisme baseert zich mede op 19de eeuwse amerikaanse individueel-anarchisten als Spooner en Tucker. Deze richting huldigt een sterke anti-staatsopvatting ('anarcho') in een monopolie-vrije marktekonomie ('kapitalisme'). Zo'n kontext geeft alle aanleiding tot een reaktionaire opstelling. Sommige vroege aanhangers uit de school van Tucker waren dus enerzijds tegen de staat voor zover deze het vrije ondernemerschap aan banden trachtte te leggen. Maar anderzijds achtten zij het bestaan van politie noodzakelijk als een garantie voor de vrijheid van de ondernemers, bijvoorbeeld om er stakingen door te laten breken. Aan dit historiese voorbeeld wil ik ontlenen dat óók anarchisten zich

er niet mee kunnen vergenoegen om uitsluitend tegen 'de staat' te zijn. Dit kan leiden (en heeft geleid) tot een niet verantwoorde versimpeling van het politiek-analyties vermogen. Om aan een dergelijke versimpeling te ontkomen zal zowel een eigen analytiese 'methode' als een 'ontwikkelingsmodel' gehanteerd moeten worden.

STAAT ALS 'VERHOUDING'

Het bezwaar dat Poulantzas maakt tegen Milibands methode is, dat deze met het instrumentarium van zijn --burgerlijke-- tegenstanders werkt. Hiermee loopt hij het gevaar weg te zakken in het moeras van diens ideologiese voorstellingswereld. Begrippen en opvattingen zijn namelijk nimmer onschuldig, merkt Poulantzas op. Door in een repliek de opvattingen van zijn tegenstander te gebruiken legitimeert men deze en laat men ze voortbestaan. Poulantzas zegt hiermee het zelfde als de anarchist Viesel, die er voor waarschuwt dat men op moet letten, dat niet je tegenstander, in dit geval de bourgeoisie, het terrein, dat wil zeggen de struktuur, richting en inhoud van de argumentatie, bepaalt waarop gestreden wordt. Waarna Viesel er nog eens op wijst dat daarin, dus in het kiezen van een eigen, met andere woorden proletaries bepaald terrein, ondermeer de positieve beoordeling van Bakoenin rustte van Marx' Kapitaal (5).
Vervolgens is opmerkelijk dat Poulantzas bij herhaling betoogt, de staat als 'verhouding' te begrijpen, waarmee deze hoogst waarschijnlijk volstrekt onbedoeld te kennen geeft de opvatting in deze van de duitse anarchist Landauer te delen. Landauer stelde aan het begin van deze eeuw de staat als een verhouding voor. Dit werkte hij in een 'ontwikkelingsmodel' uit, op grond waarvan hij betoogde dat de staat slechts vernietigd kan worden voor zover mensen andere verhoudingen aangaan. De basis voor deze opvatting is ondermeer door de Engelse radikale fabrikant Robert Owen gelegd in het begin van de 19e eeuw. Deze zette arbeiders aan om konsumptiekoöperaties op te richten. Toen deze liepen, hielp hij vervolgens mee om te zorgen dat arbeiders zich ook in vakverenigingen gingen groeperen. Deze zouden kunnen uitgroeien tot produktiekoöperaties. Vervolgens zouden langs deze weg door het samenstel van konsumptie- en produktiekoöperaties allerhande staatsaktiviteiten overbodig worden. Of beter gezegd, ze zouden nu in maatschappelijke verbanden kunnen worden uitgeoefend. Hiervoor wordt ook wel de term 'vermaatschappelijking' gebruikt, waarvan de inhoud in deze kontext socialisties bepaald is. Dit staat in tegenstelling tot het gebruik dat ervan wordt gemaakt in burgerlijke kringen. Vermaatschappelijking drukt dan uit dat een hervormingsmaatregel is getroffen die een als 'kwalijk' geacht effekt van het kapitalisties stelsel moet wegwerken, *zonder dit bestel zelf fundamenteel aan te tasten.*
Het kan er nu niet om gaan ongenuanceerd verzet aan te tekenen tegen zulke maatregelen. Onderkend moet echter worden dat zulke maatregelen niets met socialisme te maken hebben, want daarin ging het juist om fundamentele aantasting van het kapitalisties bestel tengunste van de ontwikkeling van een socialisties bestel. En omdat dit laatste niet in het wilde weg kan gebeuren, dient de bepaling van de richting van bedoelde ontwikkeling bespreekbaar te zijn. Dat die bepaling slechts in termen van processen en op grond van modellen kan

plaatsvinden, spreekt vanzelf. Hierbij geldt tevens dat voor elk model een ander model gevonden kan worden, dit op grond van gewijzigde maatschappelijke verhoudingen. Het model is met andere woorden geen utopie maar een paradigma (6). In zo'n model paste dat degene over wie ik sprak (Landauer) én een voorstander van een radenstelsel was, én dat hij bereid was in een dergelijk stelsel politieke verantwoordelijkheid te dragen. Zo werd Landauer tijdens de radenrepubliek München (1918-1919) volkskommissaris van voorlichting. Het is opmerkelijk dat, waar Stuurman op dit moment terecht opmerkt dat de staat niet als een ding (maar als een proces van voortdurende staatsvorming; SSt; 97) moet worden beschouwd, dezelfde Landauer dit reeds in 1910 formuleerde. De anarchist Landauer leverde daarmee kritiek op andere anarchisten die de mening huldigden dat de staat een ding is dat zich als een tafel zou laten omverwerpen of als een ruit zou zijn stuk te slaan. Deze 'dingmatige' voorstelling bestreed hij door er de staat als verhouding voor in de plaats te stellen (7)

Het komt mij voor dat het geen kwaad kan iets meer over Landauer te vertellen. Mede door hem is namelijk de idee ontwikkeld dat met behulp van proletariese organen een wig te drijven is in het kapitalistiese produktie- en konsumptiestelsel. Daarvoor moest gaande weg het politieke partijwezen vervangen worden door een stelsel van konsumptie- en produktiekoöperaties, welk stelsel zijn grotere verband krijgt in een raden systeem. In 1895 ontwierp Landauer een plan waarin de mondigheid van de arbeiders zijn organisatoriese uitdrukking in het koöperatiewezen kreeg. De idee was om klein te beginnen, waarna kon worden uitgegroeid tot een steeds omvattender beweging van koöperaties. De koöperaties zouden vervolgens in kontakt dienen te staan met de op te richten plaatselijke vakorganisaties. Met dit idee sloot Landauer overigens aan bij opvattingen die reeds in het begin van de 19de eeuw door de engelse radikale fabrikant en utopies socialist Robert Owen (1771-1853) waren ontwikkeld. Daarop kan ik hier niet verder ingaan.
Landauer richtte een socialistiese bond op, om daarmee ondermeer te trachten de uittreding te bewerkstelligen uit het kapitalistiese produktiestelsel. Hij wilde door het tonen van voorbeelden, in de vorm van een veelvoud van met elkaar verbonden libertaire organen, de bevolking zin laten krijgen in het ontwikkelen van een niet-staat (Ohnestaat). Die voorbeelden zijn ondermeer te vinden in de 'kolonies' (Siedlungen), die wij ook in Nederland hebben gekend. Een van de bekendsten daarvan is: Walden, door Frederik van Eeden gesticht.
De meeste van deze voorbeelden hebben geen standgehouden en ook het koöperatiewezen is uiteindelijk --na eerst een periode van sociaalkonservatisme te hebben doorgemaakt-- ten ondergegaan.
In anarchistiese kring is dit alles niet kritiekloos gevolgd. Landauer zelf uitte bijvoorbeeld in 1909 zijn kritiek op het feit dat de toenmalige koöperatie-beweging geen 'hart' meer had voor het socialisme, en dat het burokratisme erin was gaan overheersen. In 1898 had echter een en ander al tot een strijd geleid in de duitse anarchistiese beweging tussen aanhangers van de koöperatiebeweging, die tot 'revisionisten' van het anarchisme werden verklaard. Kort samengevat is te zeggen dat de 'revisionisten' een 'opbouwend anarchisme' voorstonden, dat zij in de bestaande maatschappij wilden laten opgroeien. De tegenstanders hanteerden een 'afbrekend anarchisme'. Zij wilden het anarchisme met behulp van gewelddaden van buitenaf invoeren. Landauer was een van de voorvechters van het opbouwend anarchisme. Hij dacht bovenal aan een revolutie in het bewustzijn, maar waarvoor wel bij hele praktiese, konkrete, zaken -- in zijn tijd was dat het Koöperatiewezen -- aangeknoopt diende te worden. We vinden hier in principe de 'tweeslag' waarover ik in het paragraafje 'mensenbreinen' nog wat zal opmerken.
Niet alleen aan de beschreven typen inzichten ontleent Landauer zijn waarde, maar ook aan de formulering van anarchistiese basisprincipes, waarvan er een is: wanneer men een doel wil bereiken, moeten de middelen die men daarvoor gebruikt van de zelfde aard zijn als het doel. Het socialisme als doel stellen, zegt met andere woorden meteen dat niet getracht moet worden dit met autoritaire middelen te willen bereiken, want wat men met die middelen bereikt: niet het socialisme. Onder zulke autoritaire middelen valt ook een politieke partijorganisatie ter verwerving van staatsmacht. Zo'n organisatie schept namelijk geen andere verhoudingen. Ze imiteert juist

de bestaande, burgerlijke verhoudingen. Dit betekent weer dat de staat zoals wij hem kennen, blijft bestaan. Wordt nu als uitgangspunt genomen dat het socialisme alleen daar bereikt kan worden, waar de arbeiders zichzelf van het juk van het kapitalisme bevrijden, dan zullen die andere verhoudingen zich dus organisatories als vormen van zelfaktiviteit en zelfhulp dienen voor te doen. Daarmee krijgt het spreken over andere verhoudingen een socialistiese zin.

Indien beseft wordt dat het gaat om het scheppen van àndere verhoudingen, dan betekent dit het vooronderstellen van het bestaan van verhoudingen. Daaraan kàn weer ontleend worden dat slechts nadat de verhouding is vastgesteld, de respektieve rol en de interne onderlinge verhouding tussen de afdelingen van het staatsapparaat kan worden vastgesteld. Onder afdelingen verstaat Poulantzas ondermeer leger, politie, rechterlijke macht en het administratief apparaat. En dan komt Poulantzas met een interessante erkenning: "(..) wij hielden halt bij de overweging dat ideologie alleen bestaat in de vorm van ideeën, gewoonten of zeden, zonder te zien dat ideologie in de letterlijke zin van het woord belichaamd kan zijn in instituties." Dit laatste is een verwijzing naar de door de franse marxist L. Althusser ontwikkelde opvatting over ideologiese staatsapparaten. Burgerlijke staatssystemen worden in die opvatting voorgesteld als uit meerdere apparaten of instituties samengesteld te zijn. Deze worden in twee vormen onderscheiden. De eersten vormen het repressieve staatsapparaat, dat wil zeggen het staatsapparaat in klassieke marxistiese betekenis: regering, leger, politie, rechtbanken, administratief apparaat. De tweeden zijn de ideologiese staatsapparaten: kerk, politieke partijen, vakbonden, onderwijs, massamedia, gezin.

PIRAMIDE DER TIRANNIE

Wat voornoemde marxisten in dit geval als een belangrijke (eigen) vondst schijnen te beschouwen, is in anarchistiese kring reeds een eeuw gemeengoed. Domela Nieuwenhuis hanteerde in zijn *De pyramide der tyrannie* reeds een opvatting over ideologiese staatsapparaten (alhoewel hij die opvatting niet deze termen mee gaf). Daarvoor deelde Domela Nieuwenhuis de machtsuitoefening door de heersende klasse in naar geestelijke middelen en geweldsmiddelen. Onder de geestelijke middelen vatte hij school, kerk, pers; onder de geweldsmiddelen politie, wet, leger (8). Voor zover Domela Nieuwenhuis de staat reduceerde tot zijn 'onderdrukkende' optreden, beperkte hij zich dus niet tot leger en politie. Het zelfde zou gezegd kunnen worden over de opvatting van mensen als Kropotkin en Reclus, met wie Domela Nieuwenhuis persoonlijk kontakt had. Dat zij in ieder geval niet aan een dergelijke beperking ten prooi zijn gevallen, mag blijken uit het feit dat juist zij aanzetten hebben gegeven voor nieuwe vormen van onderwijs en opvoeding, voor een andere sexuele moraal, enz. Dit kon door hen worden gestart of aangewakkerd, mede omdat zij hun anarchistiese (anti-staats-) opvatting paarden aan een brede kulturele belangstelling en socialistiese gezindheid. Iets dat bijvoorbeeld op duidelijke wijze bij de anarcho-socialiste Clara Meijer-Wichmann aan de dag trad (9). Wanneer anarchisme betekent 'zonder heerschappij', dan spreekt het vanzelf dat anarchisme geen halt

kan houden en nooit gehouden heeft bij een anti-staatsopstelling. Dit neemt weer niet weg dat het verwijt uit de mond van marxisten vreemd klinkt, dat anarchisten zo de nadruk op het onderdrukkende karakter van de staat hebben gelegd. Een verwijt overigens dat bij Stuurman niet voorkomt. Deze ziet --naast andere zaken-- dat de staat in het bijzonder een onderdrukkende funktie heeft ten opzichte van de niet-heersende klassen. En de belangrijkste onderdrukkende funktie is die ten opzichte van de arbeidersklasse en de arbeidersbeweging (SSt;155). Deze deel-visie is konsistent met de totaal-visie, want de marxistiese analyse koncentreert zich immers op onderdrukking, in het bijzonder in de vorm van uitbuiting van de arbeidersklasse.

Het politieke gevaar dat in het verwijt aan het adres van anarchisten schuilgaat, is dat de marxisten die het bedoelde verwijt maken, zich nog niet hebben losgemaakt van het verlangen zèlf onderdrukker te willen zijn. Daarom kunnen zij de anti-institutionalistiese en anti-burokratiese houding van anarchisten niet, of willen zij deze nog niet, begrijpen. Op grond daarvan weigeren zij de spontane subjektiviteit als een mogelijk uitgangspunt te aanvaarden. Dat een maatschappelijke orde zijn uitsluitende bestaansgrond niet kan vinden in de spontane subjektiviteit hoeft echter niet aan anarchisten te worden voorgehouden; zij wisten het al. Dat maatschappelijk 'bewegingswetten' werkzaam zijn, wordt eveneens door hen ten volle erkend. Maar die bewegingswetten gelden alleen door mensenbreinen. Daarom is er ook veranderlijkheid in die wetten van de geschiedenis. Het ligt dus mede aan ons in hoeverre die wetmatigheid verder zal blijven gelden (10).

Sommige hedendaagse marxisten lijken nu op hùn manier (opnieuw) de subjektieve faktor te gaan erkennen, wat mag blijken uit het beroep op de wil in het openingscitaat van dit artikel. De vraag is of het de zelfde wil betreft als waar anarchisten over spreken. Daar heb ik wel naar gezocht, maar ik heb het antwoord in de TEU-teksten niet kunnen achterhalen.

EENHEID IN VERSCHEIDENHEID

Tot slot wil ik naar aanleiding van Stuurmans boek nog het volgende opmerken. Niet ten onrechte stelt Stuurman dat de arbeidersbeweging een positief belang heeft waar het gaat om de bescherming tegen aanvallen van ondernemers op de aantasting van de sociale wetgeving. Het verdedigen van dit type belangen brengt met zich mee dat vertegenwoordigers van de arbeidersbeweging zitting nemen in staatsorganen, die zich met deze materie bezighouden. Als gevolg van dit alles ziet Stuurman dat ook voor de arbeidersbeweging de verhouding tot de staat een *probleem* wordt. De verhouding van de arbeidersbeweging en de staat is daarom altijd een tweeslachtige (SSt;63-64). Wanneer we dit nu als een voorlopige uitkomst van een marxistiese analyse beschouwen, dan loopt deze tot zover gelijk met wat anarchisten daarover kunnen zeggen. Anarchisten zijn vervolgens de kant opgegaan van de ontkenning van de staat, dit bijvoorbeeld in tegenstelling tot de rol die de sociaaldemokratie is gaan vervullen als 'staatsdragende kracht'. Maar zelfs wanneer vanuit een zeer terughoudende positie wordt gewerkt, bestaat er die betrokkenheid op de staat. Bij dit laatste denk ik aan ekonomiese aktie (staking bijv.) om wetgeving

afgeschaft te krijgen, die het bedingen van behoorlijke arbeidsvoorwaarden in de weg staan. Problematies zal de opvatting bij anarchisten blijven, dat de arbeidersklasse --omdat de staat *in* de klassenstrijd funktioneert-- de relatieve autonomie van de staat voor haar eigen doeleinden kan gebruiken (SSt;64). Stuurman ziet daar zelf ook problemen opduiken als hij verwijst naar de aloude diskussie 'hervorming of revolutie'. Voor anarchisten ligt de vraagstelling op dit punt nog gekompliceerder. Een eventuele aanvaarding van de relatieve autonomie van de staat, in de zin van medeverantwoording gaan dragen in haar organen, betekent immers het aanvaarden van een machtsverhouding, die afgebroken moet worden.
Deze negatieve formulering ('afbreken') geeft aanleiding tot verwarring, bijvoorbeeld brengt het niet-anarchisten op de idee dat anarchisten zouden 'geloven' in een maatschappelijke situatie zonder macht. Beter lijkt het te spreken over opdelen van macht, zodanig dat niemand in het bijzonder meer macht over velen heeft. De engelse anarchist Meltzer formuleert het zo: "..het is geen zaak om macht te grijpen, maar om de basis aan macht te ontnemen" (11). Dit vereist mede het teweeg brengen van een omwenteling van private- naar gemeenschappelijke eigendom (van de produktiemiddelen). Het typiese voor anarchisten is dat zij de strijd voor die omwenteling niet in het parlement zien plaatsvinden, maar wel overal elders en in het bijzonder in het bedrijf (vakaktie).
Voor een gezamenlijk doel, en daarin kan eenheid bestaan, is in een verscheidenheid aan aktiemogelijkheden te strijden. De tekenen zijn er naar dat een verdergaande eenheid bewerkstelligd kan worden waar inmiddels blijkt dat sommige opvattingen --opnieuw-- in elkaars verlengde zijn komen liggen.
Thom Holterman

LITERATUUR/NOTEN

Marxistiese staatstheorie, door o.m. N. Poulantzas, R. Miliband, E, Laclau en M. Castells; in: Te Elfder Ure no 23 (1976, 23ste jrg. no 3; verschenen begin 1978); 295 pag., prijs f 18,50.
S. Stuurman, Kapitalisme en burgerlijke staat, een inleiding in de marxistiese politieke theorie; SUA/Amsterdam, 1978; 401 pag., prijs f 20,--

(1) Aanzet tot een anarchistiese theorie over recht en staat. Deze bijdrage aan het komende seminar over anarchisme & recht kan besteld worden door f 5,-- per brief op te sturen aan Erasmus Universiteit, tav Thom Holterman, postbus 1738, Rotterdam.
(2) Verg. ondermeer B. Besnard, Le monde nouveau, organisation d'une société anarchiste (1934)
(3) De enkele marxist die dit ook deed, kon om zulke redenen uit de kommunistiese partij worden gestoten. Karl Korsch onderging dit lot in 1926 (mede n.a.v. de publikatie van diens Marxisme en filosolie; 1923)
(4) verg. het voorwoord bij de herdruk van M. Bakunin, Gesammelte Werke; door H.J. Viesel; Berlin 1975; Bd 1, p.XVI
(5) zie (4); p.XVI-XVII
(6) Zie mijn artikel in De AS no 24, Anarchisme: van utopie tot

paradigma

(7) *G. Landauer, Beginnen (herd.); Hilversum, 1977; p.53*
Verder is voor Landauer gebruik gemaakt van: G. Landauer und die Revolutionszeit 1918-1919; een bundel geschriften en redevoeringen van Landauer, ingeleid door U. Linse (Berlin, 1974). En van U. Linse diens Organisierter Anarchismus im Deutschen Kaiserreich von 1871 (Berlin, 1969).

(8) *Gebruik is gemaakt van de engelse versie van The pyramid of tyranny (London, 1909; 2de dr.); p.2-3*

(9) *Dat daarvoor ook in marxistiese kring inmiddels oog is gekomen, blijkt uit de recente herdruk bij de SUN (Nijmegen) van Vrouw en Maatschappij van Clara Meijer-Wichmann.*

(10) *Deze gedachte is in de jaren rond 1920 verwoord door Clara Meijer-Wichmann. Zie over haar de te verschijnen bundel Bevrijding (keuze uit het werk van Clara Meijer-Wichmann), ingeleid en samengesteld door Thom Holterman en Hans Ramaer (Groningen, 1978)*

(11) *A. Meltzer, Aims and principles of anarchism; in Anarchist Review Vol 1, no 3, 1977 (uitgave van The Cienfuegos Press)*

HISTORIES EXPERIMENT MET EEN RADENSTELSEL

In plaats van in abstrakte zin over de staat te spreken, wil ik aan de hand van de gebeurtenissen rondom de afloop van de eerste wereldoorlog (1917/1921) de praktijk van de staat verduidelijken. Het was een periode waarin zowel de russiese als de duitse staat een grote krisis doormaakten en waarin de verstrengeling van "legitiem" staatsgeweld en parlementaire (meerderheids-)demokratie helder wordt.
Daarbij wordt aandacht geschonken aan de duitse anarchist Gustav Landauer, die zich vóór en tijdens de oorlog bezig hield met het begrip "staat", wat hem onder meer tot de uitspraak bracht dat de staat iets is, dat wij doen of laten. Landauer vatte de staat op als "een verhouding" tussen mensen, die onverenigbaar is met socialisme. Vandaar ook dat hij in de periode van 1918/1919 daadwerkelijk probeerde zijn idee in praktijk te brengen. In die tijd ontstond in München een radenrepubliek die Landauer (terecht) beschouwde als een aanloop tot staatloos socialisme, wat hem ertoe bracht daarbij een aktieve rol te spelen.

In een brief, die Thomas Jefferson, in 1787, lang voor zijn verkiezing als president van de V.S., schreef aan James Madison zegt hij dat er drie duidelijk te onderscheiden maatschappijvormen bestaan, t.w. die met helemaal geen regering, zoals bij de indianen; die waarbij de wil van het individu werkelijke invloed heeft zoals in Engeland een beetje en in de V.S. veel; en die waar met geweld geregeerd wordt, zoals in alle monarchieën en in het merendeel der overige republieken. Hij vraagt zich daarbij af of de eerstgenoemde

maatschappijvorm niet de beste is en of je die wel verenigen kunt met een groot bevolkingsaantal. De tweede geeft ieder geluk en vrijheid, maar geeft ook gevaarlijke onrust, maar gevaarlijke vrijheid is te verkiezen boven de rust van de slavernij in de monarchieën. Bovendien brengt onrust veel goeds met zich mee en zo af en toe een kleine opstand is voor de maatschappij net zo hard nodig als voor de natuur een onweer. De tragiek wil, dat juist onder zijn ambtstermijn een aanvang werd genomen met de ontrechting van de indianen. Tragies is ook, dat de duitse overheid ten tijde van de socialistiese novemberrevolutie die 9 november 1918 uitbrak van deze staatsmanswijsheid nooit gehoord bleek te hebben.
Voordat de eerste wereldoorlog uitbrak was er de vaste overtuiging in socialistiese kring dat de arbeiders over de grenzen heen solidair zouden blijven. Ook in Duitsland waar, in tegenstelling met Nederland, de sociaaldemokratiese partij (SPD) nog allerlei socialistiese schakeringen in zich verenigde, zij het met veel oppositie van de onafhankelijken en de latere spartakusleden zoals Rosa Luxemburg. Maar de SPD nam een loyale houding jegens het keizerrijk aan en het satiries weekblad Simplicissimus kwam in augustus 1914 dan ook met een spotprent "Zwei Deutsche" uit, waarop Wilhelm II hartelijk de hand drukt van de (een jaar voordien overleden) voorzitter van de SPD August Bebel die nog voor majesteitsschennis in de gevangenis had gezeten, en als ondertitel "Ja, Bebel, nu leren we elkaar toch echt kennen!" Het geloof dat het socialisme in staat zou zijn een oorlog te voorkomen en de eenheid te bewaren, was de grond in geboord. De staat met zijn gelegitimeerd (oorlogs)geweld had gezegevierd. Voor de anarchisten was daarmee de partijzwendel weer eens te meer duidelijk geworden.
Het afzetten van de russiese tsaar in de maartrevolutie 1917, de exekutie van de gehele familie, het uitbreken van de oktoberrevolutie, de daaropvolgende ondergang van de monarchieën in de Donaulanden en Duitsland leidde tot een anti-monarchistiese golf die overeind gebleven monarchieën ontvankelijk maakte voor samenwerking met de sociaal-demokraten en die daar, zowel als in de nieuwe republieken het algemeen kiesrecht bevorderden. Vooral in de oude absolutistiese gebieden van Hohenzollerns en Habsburgers verliep deze overgang zeer abrupt. De reaktie liet ook niet lang op zich wachten: in Hongarije werd de in maart 1919 gevormde (kommunistiese) radenrepubliek van Bela Kun (zelf in 1939 "geliquideerd" door de stalinisten) al in het najaar weggevaagd door de overheidsdiktatuur van admiraal Hortey. Na de opkomst van het fascisme in Italië (1923) volgen tot 1933 toe een menigte van autoritaire regimes, militaire putschen, diktaturen: 1923 Bulgarije, Spanje en Turkije, 1925 Albanië, 1926 Polen Portugal, en Litouen, 1929 Joegoslavië, 1930 Roemenië, 1932 Portugal, 1933 machtsovername Hitler, 1933 Oostenrijk, 1934 Estland en Letland, 1936 Griekenland en Spanje (Franco). In zo'n histories rijtje lijkt de eerste wereldoorlog en wat er gebeurde in de Weimar Republiek wel een generale repetitie, in ieder geval een beginpunt van een enorme politieke krisis, gevoed evenzeer door de oktoberrevolutie en zijn ontwikkeling, als door de zich al lang voor de eigenlijke ekonomiese krisis van 1929 voordoende enorme werkeloosheid in de middenlagen van de samenleving.

LEGER EN VRIJKORPSEN

Aanleiding tot de novemberrevolutie van 1918 (en de latere ontwikkelingen daarvan die tot 1923 doorgaan), was het verzoek van de duitse legerleiding om een wapenstilstand dat werd afgewezen en beantwoord werd met de eis van de volledige kapitulatie. De daarop volgende weigering van de matrozen in Kiel gesteund door havenarbeiders, om uit te varen wordt weliswaar gesust door de rechtse sociaaldemokraat Gustav Noske, maar het oproer slaat naar Berlijn over en plant zich voort in allerlei grote steden, naar het Roergebied, Saksen, Beieren. Dit gaat gepaard met het uitroepen van revolutionaire arbeiders- en soldatenraden en algemene werkstakingen. De spartakistenopstand in Berlijn wordt neergeslagen door "de honden van Noske". Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg worden vermoord en het lichaam van de laatste wordt in een kanaal gesmeten. De keizer vlucht, de voorlopige republiek wordt uitgeroepen en de gematigde sociaaldemokratiese voormannen Scheidemann, Noske en Ebert mogen van de legerleiding de kastanjes uit het vuur halen. Hun eerste taak is, uit angst voor het ingrijpen van de geallieerden die geen herhaling van de russiese revolutie in Duitsland willen, om aan troepen te komen die de opstanden neer kunnen slaan. Het leger verkeert in staat van ontbinding, het gardekorps is niet inzetbaar, de bevolking is de oorlog moe, de stemming onder de arbeiders is volkomen antimilitaristies, de onafhankelijke socialisten nemen een motie aan dat ze geen taak hebben bij de landsverdediging, en bovendien zijn het meestal kameraden die zich aan linksrevolutionair verzet hebben gewaagd.
In de onmogelijkheid een burgerweer te vormen, of zoiets als een volksleger was het voormalig officierskorps de redder in de nood. Zij vormden vrijkorpsen, die zich beschouwden als de verdedigers van het ware, boven de partijen staande, Duitsland. Zij verkregen een half-officiële status en hun doelstelling was voor henzelf volstrekt duidelijk: het neerslaan van al die stromingen die ten doel hadden een radenrepubliek te vormen. Onnodig te zeggen, dat in deze reaktionair-nationalistiese geesten - het eigenlijke platform dat de latere machtsovername door Hitler getrouw ondersteunde - geen enkel benul aanwezig was om onderscheid te maken tussen sociaaldemokraten, onafhankelijk socialisten, vrije kommunisten, radensocialisten, bolsjewisten enz. Zij deinsden in hun "vaderlandse opdracht" zeker niet terug voor moord, wat in de jaren 1919/21 bijna hun dagelijks werk was. Daar de staat deze korpsen geen officiële status kon verlenen, kon zij er de rechtspraak-regels ook niet op toepassen, zodat de moordenaars van Liebknecht, Luxemburg, Eisner, Landauer e.a. ook nooit in staat van beschuldiging zijn gesteld. Later keerden deze korpsen zich tegen de regering zèlf (moorden op Erzberger en Rathenau, aanslag op Scheidemann). De staat, via zijn hoogste regeringsleiding, zag niet zozeer af van zijn monopolie om geweld toe te passen en te legitimeren, maar zij delegeerde deze bevoegdheid zonder rechtsfundament aan een groep chauvinisten. Duitsland was dus een land waar dit onder verantwoordelijkheid van "socialisten" kon gebeuren! En het is dan ook niet voor niets dat in reaktie daarop anarchistiese decentralisatie- en radengedachten steeds weer de kop op bleven steken.

Zo ging een revolutie verloren in een Duitsland waar allerlei mogelijkheden voorhanden waren om aansluiting te zoeken bij de over het gehele land verbreide arbeiders- en soldatenraden. Ook de onafhankelijke socialist Kurt Eisner, benoemd tot president van de Beierse deelstaat, die tegelijkertijd voorzitter was van de voorlopige revolutionaire radenregering heeft de illusie gekoesterd dat het spontaan tot stand gekomen radensysteem, en zeker dat van München, geïntegreerd zou kunnen worden in een nieuwe maatschappelijke orde.
Dat daarbij niet zou worden overgegaan tot het vormen van sovjets naar lenisties model kon de SPD-leiding al lang weten, gezien de jarenlange oppositie die binnen de SPD gevoerd was door de links-radikalen. Wel hanteerde zij dezelfde taktiek als Lenin bij het ontmantelen van de raden: het indringen en ondermijnen van de radenwerkzaamheden via gematigde meerderheidsdemokraten en daarna het neerslaan met geweld van deze revolutionaire kernen. Zo moest de revolutionaire arbeidersraad van München, met mensen als Gustav Landauer (doodgeslagen mei 1919), Erich Mühsam (gevangenisstraf), Ernst Toller (gevangenisstraf), Kurt Eisner (vermoord 1919 febr) en "Ben Traven" (deze vluchtte naar Mexico, schreef het boek "Dodenschip" en schokkende boeken over de uitroeiing van indianen) het zien te klaren met rechtse sociaaldemokraten als Auer. Tenslotte werd dit radenexperiment - aan de kommunistiese slotversie daarvan namen de anarchisten geen deel - in bloed gesmoord. Wat bij dit alles ook opvalt is hoe snel de anarchisten en radensocialisten door hadden waar de oktober-revolutie 1917 toe zou leiden. Van Rosa Luxemburg is bekend dat zij in de eerste gevangenisperiode (begin 1918) al de aantekeningen maakte die later zouden worden uitgegeven als haar openbare brief en protest aan Lenin over de partijdiktatuur. Ook de radensocialist Otto Rühle sprak al in een vroeg schrijven over het rode fascisme. Bij ons in Nederland hebben vooral Pannekoek en Gorter al in een vroeg stadium, *vooral ook in Duitsland* de radengedachte uitvoerig bepleit als de fundamentele tegenhanger van de centrale, van bovenaf heersende staats idee, en vooral geijverd voor een niet-autoritair socialisme. Ook Goldmann, Berkman en Kropotkin hebben al vroeg gewaarschuwd, ook vóór "Kronstadt" (1921).

RADEN EN DECENTRALISATIE

Alleen een radensysteem garandeert een maatschappijvorm die gedecentraliseerd werkt en de maatschappij kan zuiveren van de centralisties staat. Binnen die raden kan dan, zoals ook Paul Goodman stelt, nagegaan worden welke werkzaamheden (vervoer, sociale voorzieningen, bijna alle dienstverlening) op algemener wijze kunnen worden geregeld zonder tot burokratiese besluit-vorming te komen. De politieke partijen, de meerderheidsdemokratie, het parlement kunnen alle worden afgeschaft. Erich Mühsam- evenals Gustav Landauer niet bepaald een naïef raden-aanhanger - heeft erop gewezen dat er over het raden-systeem allerlei voorstellingen bestaan en dat het begrip ook door de burgerlijke staat is overgenomen (bedrijfsraad, leerlingenraad, ondernemersraad). Dan gaat het echter om pogingen de medezeggenschap, en zeker het zelfbeheer, in te dammen en deze beheersvormen in te kapselen in de van boven geleide bestuursorganen. Bovendien werken deze raden op ba-

sis van het lijnrecht tegenovergestelde meerderheidsbeginsel bij de besluitvorming. Raden blijven zo de instrumenten van de heersende machten. Hij noemt dit een vervalsing van de radengedachte. De raden moeten als dragers van de samenleving worden gezien op basis van de zelforganisatie van individuen en groepen die betrokken zijn bij de besluitvorming over de eigen situatie(s).
Ook bij behoud van hun oorspronkelijke betekenis kunnen raden een andere funktie hebben al naar gelang de situatie waarin zij optreden: vanuit bijvoorbeeld de anticipatiegedachte van het anarchisme (vooruitgrijpen op bestuursmodellen vanuit de direkte aktie), of vanuit een revolutionaire overgangstijd (zoals bijvoorbeeld in de novemberrevolutie en die revolutiejaren), of in een al gerevolutioneerde samenleving zoals in de Oekraïne (1919/1920), of het Spanje van vóór en tijdens de burgeroorlog. (1936).
Ook in situaties waarin de staat tijdelijk niet funktioneert, zoals in plotselinge rampsituaties (overstromingen, aardbevingen) komen doorgaans spontaan radenorganen uit de bevolking op, die de hulpverlening effektief kunnen opzetten. Mühsam was ook van mening, dat men mensen die niet achter het zelfbestuur staan, vèr van de raden moet houden. Niet uit een beginsel van arbeidersdiktatuur maar vanuit inzicht in het proceskarakter van een revolutie. Evenmin houdt dit het uitoefenen van geweld in, maar - zoals tal van guerillagroepen ook doen - het verstrekken van uitvoerige voorlichting omtrent de doeleinden, de achtergronden en de werkwijzen.
Het behoorde juist tot de dagelijkse taak van Landauer, als voorlichtingskommissaris, om deze voorlichting te organiseren. Hij was geheel doordrongen van de omvangrijke werkzaamheden en de arbeidsintensieve aktiviteiten die ontplooid zouden moeten worden om de bestaande waarden- en gedragspatronen van de gewone burger af te breken en te transformeren in menselijke opvattingen. In deze "metanoia", de voorbereiding op de revolutionaire omkeer van de waarden- en rollenpatronen, zag hij - gevormd door de geest van Tolstoi en door de omgang met mensen als Martin Buber - de kern van alle revolutionair handelen.
Simon Radius

BOEKBESPREKINGEN

OVER WITTGENSTEIN

In De As nr. 33/34 besprak ik de verschenen herdruk van een klassieke studie van de filosoof David Hume. Voor een beter begrip van die bespreking verdient het aanbeveling alsnog eerst de hierna volgende recentie te lezen.

Omstreeks de eeuwwisseling worden de grondslagen gelegd voor een grootscheeps offensief tegen allerlei traditionele en dogmatiese begrippen en denkvormen. We kunnen daarbij verschillende stromingen onderscheiden, die soms onafhankelijk van elkaar hun weg zoeken. Maar ergens komen altijd weer raakpunten samen. De kritiek richt zich op allerlei overgeleverde termen uit de natuurwetenschappen en de wijsbegeerte, zoals: "bestaan", "het Al", "het Absolute", "zeker-

heid", "het Ik". Voorbereid door Ernst Mach leidt dit tot nieuwe ontwikkelingen in de natuurwetenschappen (relativiteitstheorie en de gevolgen, Einstein, Heisenberg, e.a.), in de wiskunde voorbereid door Gottlob Fiege tot o.a. de symboliese logika (Russell, Whitehead, Brouwers, Hilbert, Gödel, enz.); in de wijsbegeerte wordt door Richard Avenarius het hernieuwd onderzoek naar wat innerlijke en uiterlijke ervaring betekent en de ontwikkeling van tekensystemen en betekenis-analyses bevorderd. In de V.S. is Charles Peirce bezig met een onderzoek naar de funktie van het waarheidsbegrip in allerlei leerstellingen en in de logika. Hij komt daarbij tot bepaalde opvattingen over taal en taalgebruik die van groot belang worden voor de grondslagen van nieuwe wetenschappelijke richtingen die zich gaan bezighouden met de betekenis van woorden en uitspraken en de wijze waarop deze funktioneren. In Nederland haakt Frederik van Eeden daar, in 1892 al op in, en bepleit de noodzaak van begripszuivering bij allerlei soorten taalgebruik. Men zou ook beter moeten onderscheiden tussen de wils-, gevoels-, en voorstellingsinhoud van woorden en uitspraken. Deze gedachten werkt hij nader uit in zijn geschrift "Redekunstige grondslag van verstandhouding" (1893/97), dat de wiskundige/significus G. Mannoury een meesterwerk genoemd heeft op het gebied van de betekenisleer. Het boekje is in de Ambo-reeks herdrukt.
Met Van Eeden zijn G. Mannoury en L.E.J. Brouwer de Nederlandse grondleggers van de belangrijke ontwikkelingen die zich momenteel aftekenen op de gebieden van de kennistheorie, de grondslagen-diskussie over de taal en betekenisleer, en de symboliese logica. In Engeland is George Moore de man, die de kritiek opent op allerlei uitspraken van de metafysica, de aard van de begrippen en methoden die tot deze uitspraak leiden en de handelingen die daaruit voortvloeien (artikel in "Mind" 1903- over de weerleggingen van het idealisme). Hij is van mening dat we meer de taal van het gezond verstand moeten bezigen. Aan het eind van deze diskussie staat het artikel van C.K. Ogden en Ivor Richards ("Mind" 1923 - over de betekenis van betekenis), waarmee inmiddels wel het belang van het onderzoek naar de zwevende betekenisinhouden in de exakte-, sociale- en kunstwetenschappen een mondiale aangelegenheid is geworden. Ook Lenin mengt zich in de diskussie en schrijft daarmee het enige "klassieke" stuk Marxistiese kentheorie, waarin hij de opvattingen van Mach en Avenarius verwerpt (Materialismus und Empiriokritizismus 1927).
In de dertiger jaren wordt in de voetsporen van Mach de "Wiener Kreis" opgericht door Hans Hahn en Moritz Schliek. Stuwende kracht daarbij is Otto Neurath, die ervoor ijverde dat de natuurwetenschappen én de sociale wetenschappen volgens dezelfde methodíese betekenis-analyse zouden moeten worden behandeld.
Zij vertegenwoordigen de kennistheoretiese richting die met neopositivisme, met logies rationalisme, of-misschien het beste - met logies empirisme wordt aangeduid. Na de benoeming van Neurath (1941) in Oxford, wordt hij de "buurman" van Moore, die vanaf 1925 in Cambridge doceerde. Na hun emigratie i.v.m. het opkomend nazisme zetten zij hun werkzaamheden in Engeland en de V.S. voort (Herbert Feigl, Kurt Gödel, Friedrich Waismann, Herbert Reichenbach, Rudolf Carnap, enz.) Ook Alfred Ayer baarde (1936, Oxford) opzien met zijn "Language, truth and logic". Het effekt van deze analytiese filosofie was buitengewoon groot en werkte weer inspirerend op de deels langs andere weg tot stand gekomen richting van de logistiek en symboliese methematica.

Tevens leidde dit tot een hernieuwde belangstelling voor eerder ontwikkelde teken-systemen (G. Leibniz) en taaltheorieën (J. Locke) en voor David Hume. In het algemeen waren deze richtingen anti-metafysies, al of niet gepaard met anti-religisme.
Ludwig Wittgenstein (1889-1951) komt vrijwel geheel onafhankelijk van al deze ontwikkelingen, vanuit de ingenieurstudie in Berlijn en Manchester, op Oxford af (logika van Russell) voltooit zijn "Traktatus logiko-philosophikus", die pas in 1922 verschijnt, en die enorm opzien baart in vroege bijeenkomsten van de Wiener Kreis, volgt in 1939 Moore op, en is van 1930-1954 bezig met wat later werd de Philosophiese Untersuchungen. Wat hij heeft geschreven is nu, na zijn dood, vrijwel geheel toegankelijk. En als een der laatste geschriften dan nu "Zekerheid" (posthuum 1969), losse opmerkingen die hij schreef na de Untersuchungen, waarin hij teruggrijpt op allerlei gezondverstand-uitspraken van George Moore. Deze had gesteld dat hij Descartes' lange weg van de twijfel naar de onomstotelijke zekerheid ("ik denk, dus ik ben") met tal van voorbeelden kon aanvullen.
Zoals "ik weet dat ik me nooit lang van de aarde verwijderd heb; ik weet dat ik twee handen heb; ik weet dat ik op deze stoel zit; enz."
De wijze waarop Moore het onomstotelijk waarheidskarakter van deze soort stellingen aantoont, wijst Wittgenstein af, maar tegelijkertijd geeft hij er een wending aan, waardoor de benadering langs analyties-taaltheoretiese weg van deze "vaststaande zekerheden" bijzonder verhelderend werkt voor al die woordbetekenissen en theoretiese uitspraken, die ogenschijnlijk en naar de vorm het karakter hebben van ervaringsoordelen, maar die "in feite" een metafysiese bovenlaag tonen. De moeilijkheid met deze ik-weet uitspraken is, dat het feit van het weten niet kan worden "bewezen", en dat het een goede (empiriese) gewoonte is om niet zonder meer af te gaan op dat wat iemand *zegt* dat hij zeker weet. Wittgenstein grijpt bij de analyse - die weer in losse stellingen is opgebouwd en van socratiese vraagstellingen doorspekt - terug op het begrip taalspel uit de tweede periode (zinnen hebben betekenis binnen een taalkontekst en daarbuiten is een bepaald begrip weinig zinvol of bijvoorbeeld "nooit in iemands hoofd opgekomen".)
De zin "ik weet, dat..." vraagt dus om de bereidwilligheid van de hoorder om dat wat de ander weet te geloven. En de grammatika van geloven hangt samen met de grammatika van de zin die geloofd wordt (zekerheid 342). Waarheid kan binnen een taalspel gevonden worden. Maar de logiese analyse van het woordgebruik in het taalspel maakt duidelijk dat er alleen maar van rolbevestigende waarheid kan worden gesproken. "Waarheden" vertonen of een afsprakenkarakter, of een spelkarakter. Kortom: waarheid op zichzelf "bestaat" niet, en voorzover zij "bestaat" (dit is een huis) is het een tautologie, en zeg ik niets wat een ander niet weet. Maar zeg ik "ik weet zeker dat dit een huis is" in een situatie waarin ik in een streek verdwaald ben en eindelijk een huis zie opdoemen, waar ik het van hebben moet, dán is die uitspraak zinvol. Het gaat er niet om of uitspraken waar of onwaar zijn, maar of zij zinvol zijn = betekenis hebben.
Het soort uitspraken van Moore is dus een bepaald soort uitspraken. En dan niet zozeer dat *ik zin* geef aan een uitspraak, maar de betekenis die ze binnen een samenhang, een kontekst heeft. Bij deze probleemstellingen blijkt voortdurend dat je er met het taalgebruik

gauw naast zit. Het scherpe taalgebruik dat dan nodig is leidt op zichzelf dan weer tot een zekere duisterheid. De duisterheid van Wittgenstein heeft veel weg van die van Diagones, Herakleitos en Lao-tse. Niet van de idealistiese filosofie die een onbegrijpelijke taal spreekt, de duisterheid van de schijnproblemen. Wittgenstein streeft naar een analyse van het taalgebruik in al die taalgebouwen van de verschillende wetenschappen; wijst het causaliteitsbegrip af in het voetspoor van de ontwikkeling in de natuurwetenschappen; wijst het waarheidskarakter van de axioma's af om het (willekeurig) afspraken-karakter ervan te benadrukken; wijst op het schijnbaar objektieve karakter van normatief taalgebruik en wil een onderbouw leveren voor een empiriese ethiek, omdat het merendeel van de ethiese uitspraken niet empiries getoetst kan worden. Hij wil in alle opzichten weg van Kant en de aprioristiese synthetiese oordelen. Hij kon Kant nooit zo goed - terecht zullen Kantianen zeggen-begrijpen. Over blijven alleen de analytiese oordelen (die alleen betrekkingen weergeven tussen de "ideeën (ideas), dus alle uitspraken van de mathematika en de formele logika die geen relatie hebben tot een werkelijkheid buiten de taal) en de ervaringsoordelen (kennis achteraf) die betrekking hebben op de feitelijke verbanden. En dat alles probeert hij te doen met behulp van de taal zelf, stoot daarbij door tot aan de grenzen van wat nog in woorden en gedachten betekenisvol over de werkelijkheid kan worden uitgedrukt. Hij had beter zijn toevlucht kunnen nemen tot een meta-taal, zegt Feyerabend. Maar Wittgenstein had al gesteld, dat de taal een logiese struktuur heeft die zich alleen in taal kan vertonen, maar niet zelf voorwerp van taalformulering kan worden: "wat *zich* in de taal uitdrukt kunnen *we* niet door haar uitdrukken. De taal *toont* de logiese vorm der werkelijkheid" (Tractatus 4.121).
Komt zo tot de volgende verklaring:
"Mijn zinnen maken daardoor duidelijk dat diegene die mij begrijpt ze tenslotte als onzinnig herkent, als hij door hen, op hen - boven hen uitgestegen is. (Hij moet zogezegd de ladder wegwerpen, nadat hij er bovenopgeklommen is). Hij moet deze zinnen overwinnen, dan ziet hij de wereld juist. Waarvan men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen".
En zo eindigt de Tractatus met een stelling die zo uit de Tao-teh-king is weggelopen. De wijze waarop Wittgenstein hierop in de bunde aantekeningen, die nu als "Zekerheid" is uitgegeven, terugkomt laat wel zien hoezeer we de fasen van W's denken als een eenheid moeten zien. Maar daarmee zijn we eigenlijk weer bij Hume teruggekeerd en heeft de korrektie die Kant meende te moeten aanbrengen o.a. met de invoering van de synthetiese oordelen a priori ons vooral op de weg van schijnprobleemstellingen gezet. Ook binnen de Marxistiese kennistheorie is deze problematiek aan de orde. Jindicik Zeleny wijst erop (in Sunschrift febr.'73) dat Marx nergens stelling neemt tegen Kant, maar dat hij wel veronderstelt dat Marx de denktrant van de "Kritik der reinen Vernunft" afwees. Gelukkig maar, en hoe zit het dan met de bewegings*wetten*? (SR)
Ludwig Wittgenstein, Over zekerheid; Boom/Meppel, 1978; f 21,50.

ANARCHISME EN FEMINISME

Clara Meijer-Wichmann (gestorven 1922) en Emma Goldman (gestorven

1940). Twee vrouwen die, de één korte tijd en de ander gedurende een lange periode, aktief waren in de anarchistiese beweging. Twee anarcho-feministen, vóórdat dat begrip gemeengoed geworden was, maar tegelijkertijd twee geheel verschillende vrouwen. Was Clara Meijer-Wichmann allereerst een bescheiden intellektuele die door sociale idealen de libertaire arbeidersbeweging vond, Emma Golkman was een russiese emigrante, die door de dagelijkse praktijk van de klassentegenstellingen in de V.S. tot het anarchisme kwam. Zo noemde de nederlandse anarcho-socialist Bart de Ligt zijn geestverwante Clara Wichmann "het meisje met de gouden haren" en de russies-amerikaanse Emma Goldman "de grootmoeder van het anarchisme". Hoe verschillend ook kwa miljeu en karakter, beide vrouwen beschouwden de strijd voor vrouwenbevrijding (feminisme) als een integraal deel van de strijd voor de bevrijding van allen (anarchisme).
Hoe aktueel haar opvattingen nog altijd zijn, bewijst het feit dat twee uitgeverijen met werk van beide anarchistes op de markt zijn gekomen. De marxisties getinte uitgeverij Sun brengt een fotografiese herdruk van een in 1936 posthuum verschenen bundel van Clara Wichmanns opstellen over vrouwenbevrijding, en de kommerciële uitgeverij Het Wereldvenster brengt een vertaling van het eerste deel van Emma Goldmans memoires (de periode tot 1912). Opmerkelijk is overigens dat de Sun er zorgvuldig voor heeft gewaakt om de potentiële koper te informeren over het feit dat Clara Wichmann anarchiste was! Dat wordt men pas gewaar als men de uitstekende inleiding van Henriëtte Roland Holst, die aan de opstellen voorafgaat, leest. (HR)
Clara Meijer-Wichmann, Vrouw en maatschappij; SUN/Nijmegen, 1978; f 18,50. Emma Goldman, Mijn leven, deel 1; Wereldvenster/Baarn, 1978; f 45,--.

DISKUSSIE- EN AKTIEGROEP DEVENTER EN OMSTREKEN

Een aantal lezers van De As in Deventer stelt zich voor om met andere lezers uit die regio (Apeldoorn, Zwolle, Zutphen, etc.) een groep te vormen, die iedere aflevering van De As Krities bestudeert. Het doel is een diskussie op gang te brengen en de resultaten daarvan door te spelen aan de redaktie. Voorlopig stellen deze lezers zich nog geen doel met ruimere perspektieven. Dat wordt geheel aan de samen te stellen groep overgelaten. Reakties van belangstellenden te richten aan: Kees Noordewier, Voorhorst 49, Zwolle; tel. 05700 - 15003.

BIJEENKOMST OVER FEDERATIE VRIJE SOCIALISTEN

De Federatie van Vrije Socialisten die decennialang heeft willen fungeren als organisatories verband van anarchisten in nederland is op sterven na dood. Er is reeds geopperd om deze federatie op te heffen en verder aktief te zijn in werkgroepen. Wie geïnteresseerd is in de toekomst van de federatie wordt verzocht kontakt op te nemen met Peter de Zoete, postbus 411, Utrecht. Het ligt in de bedoeling binnen enige maanden een landelijke bijeenkomst te organiseren, waar bovengenoemde problemen besproken kunnen worden. (Voor alle duidelijkheid: de redaktie van De As staat geheel los van deze federatie!)

UITGAVEN VAN PAMFLET

A-1 *Grondslagen van het Anarchisme* Anton Constandse 232 blz. f. 15 (Derde druk)
A-2 *Anarchisme van de Daad* Anton Constandse 192 blz. f. 12,50 (Vijfde druk)
A-4 *Bevrijding, een keuze uit het werk van* Clara Meyer Wichmann 225 blz. f. 17,50 (verschijnt eind 1978)
B-2 *Als op ons geschoten wordt. . .* Boudewijn Chorus 150 blz. f. 15 (Tegengif-reeks)
B-3 *Recht & Staat* Thom Holterman 48 blz. f. 4,50 (Tegengif-reeks)
B-A *Tegengif* Jaarabonnement op de B-reeks ca. 300 blz. f. 25 (Drie à vier teksten per jaar)
R-8 *Platform van de revolutionaire anarchisten* Dielo Trouda (Nestor Machno c.s.) 36 blz. f. 3,50
S-12 *Stadsguerilla in de BRD*: Revolutionäre Zelle (Interview en kommuniqué's) 36 blz. f. 3,50 (Derde druk)
S-13 *Stadsguerilla in de BRD*: Revolutionäre Zelle (Teksten sinds 1977) 36 blz. f. 3,50 (Verschijnt eind 1978)
Q-21 *Michael Bakunin* De AS 21/22 48 blz. f. 4,50
Q-25 *Anarchisme & Organisatie* De AS 25 32 blz. f. 3,50
Q-27 *Bouwen & Wonen* De AS 27 32 blz. f. 3,50
Q-28 *Peter Kropotkin* De AS 28 32 blz. f. 3,50
Q-31 *Milieu & Macht* De AS 31 32 blz. f. 3,50
Q-32 *Ontwikkelings"hulp"* De AS 32 32 blz. f. 3,50
Q-33 *Sexualiteit* De AS 33/34 48 blz. f. 4,50
Q-A *De AS* Jaarabonnement op de Q-reeks ca. 175 blz. f. 12,50 (Vijf nummers per jaar, waarvan één dubbelnummer)
Q-77 *De AS* Komplete jaargang 1977 (25-30) 172 blz. f. 17,50

Deze uitgaven zijn behalve via de boekhandel ook rechtstreeks te bestellen. Dit kan alleen door vooruitbetaling, liefst per giro. Tel de bedragen van de gewenste titels op en vul het totaalbedrag in op de girokaart. Geef linksonder de bestelkodes aan, bijv. A-2 en B-3. Binnen twee weken na ontvangst van betaling sturen wij het bestelde naar het op de kaart vermelde adres.

Stichting Pamflet, Postbus 1333 Groningen. Giro 25 53 850.

anarchisten
EN DE STAAT

Prijs van dit nummer bedraagt ƒ 2,50